

Fiala, Zdeněk

K otázce funkce našich listin do konce 12. stol.

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1960, vol. 9, iss. C7, pp. [5]-34

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102132>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENĚK FIALA

K OTÁZCE FUNKCE NAŠICH LISTIN DO KONCE 12. STOL.

V článku uveřejněném před několika lety jsem zdůraznil, že otázky počátků a prvotního vývoje listin v Čechách a na Moravě nelze řešit bez přihlídnutí ke společenské funkci našich nejstarších listin.¹ Můj názor byl zpočátku přijat s jistými rozpaky,² později však byl uznán všeobecně a bylo jej úspěšně použito i pro období 13. století.³

Ve svém článku jsem upozornil na skutečnost, že „častější používání listiny připadá v našich zemích do doby, kdy k nám stále naléhavěji pronikají starší již snahy papežské kurie (a nových církevních řádů) o hospodářskou emancipaci církve od závislosti na feudálech světských a s tím související tendence ustavit kněžstvo jako stav zvláštní, který by byl závislý na samé kurii (tj. právu kanonickém) a který by tím dosáhl i sociálně samostatného postavení v zemi.“⁴ Poukázal jsem k tomu, že častější výskyt listin přichází u nás až od čtyřicátých let 12. stol. a je zvláště spojen s činností olomouckého biskupa Jindřicha Zdika, že však není možné označovat Zdika za nějakého „tvůrce“ české listiny,⁵ poněvadž byl jenom reprezentantem těch obecných církevních snah a směrů, o kterých byla právě řeč. Šlo mi o to, abych ukázal, v čí službách užívání listin u nás tehdy vlastně bylo a aby bylo jasné, že listiny se u nás objevily a upevnily z iniciativy feudálů církevních, protože církev se nikdy nevzdala užívání písemného pořízení a snažila se vždy, když byla vhodná doba, uplatnit je v prostředí feudálů světských, kteří sami tehdy písemného řízení ve svých právních věcech neznali a nepotřebovali.⁶

V tomto svém příspěvku chci svou tehdejší tézi ověřit podle poněkud jiného pohledu, který bude věnován už výhradně prostředí církevních feudálů a jehož úkolem je zpřesnění a prohloubení mé povšechné téze. Jde totiž o to, že i mezi feudály církevními byly značné rozdíly, pokud jde o jejich vztah k užívání listin vůbec, že mnohé církevní ústavy u nás prošly ve svém vztahu k listině už od nejstarších dob své existence dosti složitým vývojem, některé pak až do samotného konce 12. stol. ani listiny nepoznaly, naproti tomu však některé mladší ústavy rozvinuly diplomatickou činnost až úžasnou, hledí-li se ke krátkému poměrně časovému úseku, v němž se vyvinula.

Své další zkoumání budu provádět hlavně podle otázky „cui prodest“, komu

listina prospívala, sloužila, kdo jí ve svůj prospěch užíval, resp. také zneužíval. Nejde mi a nepůjde mi tedy — diplomaticky vzato — o stanovení příjemců nebo vydavatelů našich listin zkoumaného období, nýbrž spíše (i když ne vždy a všude) o stanovení původců listin, protože jen tak se lze nejspíše dopátratí toho, kdo měl zároveň z listiny prospěch nebo alespoň z ní nějaký prospěch očekával. Přitom má svůj zvláštní význam, aby se přihlíželo k tomu, v kterém ohradu se listiny dochovaly, protože se ukáže, jak už ve 12. stol. je třeba rozlišovat zdánlivé a skutečné příjemce. Rozumí se samo sebou, že je třeba velmi opatrně hodnotit všechny „nenormální“ okolnosti způsobu dochování a uvážit i všechny případy, které se zdánlivě nebo skutečně vymykají z „obvyklých“ diplomatických podmínek 11. nebo 12. století.

Protože se nejčastěji kryjí původce s příjemcem, přistoupím ke zkoumání naznačené otázky jaksi z hlediska „příjemceckého“, tj. především podle okruhů dochování; budu však přitom stále přihlížet i k možnostem zásahů dalších osob nebo institucí, protože v některých případech nelze původce jen tak snadno identifikovat.

Diplomatický materiál až do konce 12. stol. se dělí u nás v podstatě na čtyři velké okruhy dochování. Jsou to — podle množství dochovaných listin, listů a aktů — domácí kláštery, dále biskupské kostely, kapitulní a ostatní kostely; stranou od těchto církevních příjemců je jediný příjemce světský té doby, kterému opravdu listiny a listy docházely — český panovník. Ten je však vzhledem k ostatním třem okruhům ve zvláštní situaci, kterou se na první pohled zásadně od nich liší: český panovník je až do konce 12. stol. příjemcem listin a listů zahraničních vydavatelů, není mu adresována ani jediná písemnost domácího původu.⁷ Ještě důležitější pro otázku, kterou zkoumám, je nesporná skutečnost, že ani u jediné písemnosti zahraničních vydavatelů, která je určena českému knížeti, nelze předpokládat jeho „původství“, tím méně pak nějakou diplomatickou činnost při vydávání zmíněných písemností.⁸ Bylo ovšem běžné, že český panovník sám listiny a listy vydával, ale posuzuje-li se věc podle výše stanoveného hlediska (zájem o listinu = prospěch z listiny), pak není třeba této stránce diplomatické činnosti českých panovníků zatím věnovat pozornost.⁹

Zcela jinak je tomu se zmíněnými už třemi okruhy domácích příjemců — církevních feudálů. I když se někteří z nich pravděpodobně o listiny příliš nestarali — jak bude z dalšího zřejmé, přece jenom lze u těch, kteří zájem o užití listiny měli, zcela logicky a přirozeně předpokládat, že tento zájem pramenil z touhy po prospěchu, který jim listina přinášela. Že tomu tak opravdu bylo, se dále jasně ukáže.

Ke zkoumání domácích okruhů církevních feudálů přistupuji podle množství dochovaného diplomatického materiálu. Nejprve budu zkoumat klášterní řády, dále biskupské kostely, konečně kapitulní a ostatní kostely. Tento postup zkoumání volím jen podle svého sledovaného tématu: kdo měl největší zájem o listinu, má zase nejvíce zachovaného diplomatického materiálu. Jiný účel mé rozdělení nesleduje a nechce nic prejudikovat.

Z klášterních příjemců budu na prvním místě zkoumat benediktiny, jako vůbec v rámci klášterního okruhu dochování budu postupovat podle chronologického výskytu jednotlivých řádů v našich zemích.¹⁰

Nejstarším ústavem benediktinským u nás je velmi pravděpodobně ženský klášter u sv. Jiří na Hradě pražském. Z období, jež zkoumám, se však pro něj dochovalo jen velmi málo diplomatického materiálu. „Zakládací“ listina (spo-

lečná s pražským biskupstvím) je falsum pravděpodobně Kosmovo,¹¹ jinak je dochováno jen ochranné papežské privilegium z r. 1145, IV. 28,¹² a písemnost z r. 1151, IV. 15,¹³ kterou kurie vyslovuje soustrast nad úmrtím Jindřicha Zdika. Protože Zdik byl sám intervenientem při vydání ochranného privilegia, jsou obě papežské písemnosti rovněž vydány mnohem spíše díky jeho činnosti než z vlastního usilování svatojiřského kláštera. — Jiné písemnosti diplomatické povahy nejsou v klášteře do konce 12. stol. doloženy.

Ještě chudší obraz poskytuje zkoumání u kláštera břevnovského. Až do konce 12. stol. nemá totiž zachovánu jedinou písemnost domácího vydavatele,¹⁴ protože všechny, které se do té doby hlásí, jsou zcela jasná a nesporná falsa doby pozdější, nejspíše kol. poloviny 13. stol.¹⁵ Na to, že klášter břevnovský nemá do 13. stol. dochovány žádné písemnosti domácích vydavatelů, bylo již častěji poukazováno jako na zvláštní zjev. Ale je otázka, zda jde o zjev zvláštní, protože zkoumání u benediktinských klášterů ukáže zjevy zcela shodné se situací břevnovskou nebo alespoň velmi podobné. — Na druhé straně však ukazují břevnovská falsa,¹⁶ že v klášteře musily být k dispozici nějaké domácí záznamy už brzy po založení, protože jinak by bylo nevysvětlitelné, jak se do fals, psaných nesporně rukama 13. stol., dostala ustanovení, formulace a výrazy, které už ve 13. stol. ztratily smysl nebo nabyly jiný obsah. Nezbyvá však než konstatování, že bezpečně nelze u Břevnova takové písemnosti doložit.

Lepší situace je v tomto směru u třetího nejstaršího kláštera českého, u Ostrova. Ten sice také nemá až do konce 12. stol. doloženou ani jedinou listinu,¹⁷ zato však četné akty od založení až po dobu vlády Vladislava II.¹⁸ Názor, který zastával V. Hrubý, že tyto písemnosti nelze považovat za akty, je dnes možné pokládat za úplně překonaný. Hrubý — jak známo — popíral vůbec existenci aktů u nás a s tím souvisel i jeho názor na ostrovské písemnosti.¹⁹ Avšak právě ráz ostrovských aktů prokazuje, že benediktinské kláštery — u nás nejstarší — volily takový způsob záznamu donací, učiněných asi jen ústním pořizemím feudálů světských, protože nemohly zatím dosáhnout potvrzení takových darů písemnou formou, ani pouhým připojením knížecí pečeti k písemnosti. S tímto zjevem se ještě dále setkáme.

Ani další benediktinský ústav, známý klášter sázavský, nemá dochován žádný diplomatický materiál.²⁰ Ovšem u Sázavy velmi těžce padá na váhu otázka možnosti dochování, vzpomene-li se na pohnuté osudy kláštera v 11. století.

Klášter v Rajhradu u Brna, založený snad r. 1045, se v dochování listin plně shoduje s Břevnovem. Obě jeho domnělé fundační listiny jsou v dnešní podobě pozdní falsa²¹ a listina olomouckého knížete Fridricha, prý z r. 1169, byla nedávno prokázána rovněž jako falsum.²²

Rovněž velmi chudá je diplomatická „kořist“ u kláštera v Opatovicích, založ. snad 1086—1087.²³ O jeho založení byla ještě v 19. stol. zachována listina, dnes ztracená, o které však už tehdy bylo jasné, že je falsem a že nemůže být skutečným originálem fundační listiny.²⁴ Na rozdíl od listin břevnovských a rajhradských bylo však falsum opatovické podle písma kladeno už do 12. stol. a Hrubý se je pokusil datovat ještě přesněji.²⁵ Jinak se z opatovického „okruhu“ zachoval jen akt, bez jakéhokoliv data, kladený rovněž do 12. stol.²⁶

Velmi zajímavá je situace kláštera v Hradišti u Olomouce, založeného r. 1077, který však od r. 1149—1151 se stal premonstrátským. Do benediktinské epochy se hlásí tři písemnosti: zakládací listina z r. 1078, II. 3, a konfirmační listina Vratislava II. o tomto založení z r. 1078, II. 5, a konečně písemnost z r. 1126,

II. 18, která se podobá nejspíše kronikářskému záznamu.²⁷ Hradištské listiny se obecně považují za pravé, ač částečná interpolace listiny zakládací pochází až z listiny z r. 1160.²⁸ O hradištských listinách z r. 1078 soudila vlastně všechna dosavadní literatura, která se jimi obírala, že jsou jistými výjimkami mezi nejstaršími našimi listinami, a to hlavně proto, že se od nich formálně odlišují svou poměrnou dokonalostí, tehdy velmi neobvyklou. Od přímého podezření byly však chráněny zvláštním způsobem svého dochování,²⁹ které je rovněž mezi našimi starými písemnostmi velmi neobvyklé. Na tomto místě mohu jen znovu tuto výjimečnost zdůraznit a dále upozornit na to, že i ve zkoumaném okruhu benediktinském jsou — jak bude patrné — obě listiny úplnými výjimkami. Je tedy třeba, aby listiny hradištské byly znovu podrobeny důkladnému zkoumání, které by se po Teigem pečlivě a kriticky obíralo především neobvyklým způsobem jejich dochování.

Kláster v Třebíči, jehož založení není přesně známo,³⁰ má v opise Kosmovy kroniky, který v něm byl pořízen v 15. stol., zachován také opis své „zakládací“ listiny. Hrubý podle obrovského „základního věna“ kláštera správně usoudil, že písemnost v zachované formě musí být falešná a datuje její vznik do konce 12. stol. nebo ještě později,³¹ přičemž rovněž správně upozorňuje na to, že je otázka, zda může být trebičská písemnost vůbec považována za listinu. Jiný diplomatický materiál pro trebičský klášter dochován není.

Ve 12. stol. byly u nás založeny ještě benediktinské kláštery v Kladrubech (1115),³² Postoloprtech (před 1119),³³ Vilémově (před 1131),³⁴ Podlažicích (před 1165)³⁵ a Teplicích (1160—1167),³⁶ ale jen v prvním z nich je možné zjistit „zájem“ o listinu a stopy diplomatické činnosti. Ostatní tu uvedené benediktinské ústavy nemají ze zkoumaného období zachováno nic.

Jaká je situace v Kladrubech? Tak zvaná zakládací listina, hlásící se k r. 1115, je dávno známé falsum, v němž se však dají zřetelně rozpoznat stopy užití aktů.³⁷ Existenci kladrubských aktů potvrzují dvě zachované písemnosti tohoto typu z doby po polovině 12. stol.,³⁸ zatímco další kladrubské listiny z konce 12. stol. jsou opět — až na dvě — převážně jasná falsa.³⁹

Spolehlivých listin — řekl bych normálně vydaných — je tedy v benediktinském okruhu mizivě málo. Vedle výjimečných listin hradištských má vlastně jen klášter kladrubský dochovány ze zkoumaného období dvě nesporně pravé listiny domácích vydavatelů,⁴⁰ veškeré ostatní domnělé fundační nebo donační listiny benedikt. klášterů do konce 12. stol. jsou falsa buď 13. nebo konce 12. stol.⁴¹ Proti tomu je však možné s určitostí zjistit pořizování aktových záznamů u Ostrova, Opatovic a Kladrub, s velkou pravděpodobností též u Břevnova, Rajhradu a odvážil bych se říci, že i u Třebíče (alespoň podle dochované podoby tzv. zakládací listiny je to téměř jisté) a Hradiště, jak na to alespoň ukazují zvláštní ráz písemnosti knih. Václava z r. 1126.⁴²

Podle stanoveného postupu přecházím nyní k ústavům premonstrátským, z nichž u nás nejstarší je asi Strahov.⁴³ O jeho založení je zachována písemnost — tzv. zakládací listina, jejímž původcem je zřejmě Jindřich Ždik, který je také jejím vydavatelem.⁴⁴ Nejde tu vlastně o skutečnou listinu, nýbrž spíše o „vyprávění“, jak ke klášterní fundaci došlo a o výčet darovaných zboží, obojí upravené do dosti primitivní listinné formy. Písemnost je jedinou dochovanou listinné povahy pro Strahov, protože písemnosti ústavu, které tam do konce 12. stol. došly, jsou výhradně listy soukromé mnišské korespondence, nadto od zahraničního pisatele, z nichž nelze nic usuzovat o event. zájmu strahovského kláštera

o listinu nebo o jeho diplomatické činnosti.⁴⁵ Situace je taková, že přímé doklady nebo důkazy pro ni nejsou.

Není jím ani listina z let 1175—1178, vydaná jménem opata strahovského Adalberta (a jeho bratří a sester = konventu strahovského a doksanského kláštera), protože je písařsky dílem písaře pražského biskupství a jejím původcem byl nepochybně klášter doksanský, v jehož archivu byla ještě v době Dobnerově uložena.⁴⁶ Ani on však nemá kromě ní zachován žádný jiný diplomatický materiál.

Ani další premonstrátský klášter — Želiv,⁴⁷ neoplývá nijak písemnostmi. Listina pro něj není dochována (ani doložena) žádná, ale soukromé listy opatské korespondence představují — poprvé u nás — i domácí korespondenci; pisatelem je opět Jindřich Zdik,⁴⁸ a protože zbývající listy jsou původu zahraničního, není možné bezpečně usuzovat na vlastní zájem Želiva o diplomatickou činnost.⁴⁹

Asi od poloviny 12. stol. začíná v klášteře hradištském, o němž už byla řeč, éra premonstrátská.⁵⁰ Do ní se do konce 12. stol. hlásí celkem čtyři listiny. Z nich ochranné papežské privilegium není dochováno,⁵¹ existuje však confirmace klášterních zboží, daná Vladislavem I. r. 1160, VI. 16, zachovaná v originále⁵² a v opisech dvě donace z konce 12. stol.⁵³ Ztracené ochranné privilegium by připadalo do počátečních let vlády premonstrátů a není snad třeba o něm pochybovat. Odpovídá analogiím u jiných premonstrátských klášterů, jak se ještě ukáže.

Pro klášter v Litomyšli, který se stal premonstrátským asi těsně před r. 1150,⁵⁴ je zachována jediná listina zvláštní formy.⁵⁵ Je to „ochranné“ privilegium Vladislava I. z 20. ledna 1167, složené jasně podle některého ochranného privilegia papežského, spojené s confirmací zboží a dalšími donacemi krále. Listina v dochované formě nemůže být pravá, lze v ní však najít stopy užití starších aktů, a to ještě z doby před uvedením premonstrátů. Je obtížné rozhodnout, zda klášter obdržel skutečně přímo nějaké papežské ochranné privilegium, protože konkrétní stopy po něm nejsou; mimoto je celá minulost litomyšlského kostela (či kláštera) z doby „předpremonstrátské“ zahalena temnotou a na tomto místě nemůže být řešena. Je tedy nutné spokojit se konstatováním, že je pro klášter dochována jediná listina, která je ovšem faleš, a že v něm již v první polovině 12. stol. existovaly akty.⁵⁶

Protože další premonstrátské kláštery, ve Svatém Poli a v Louňovicích⁵⁷ nemají dochovány žádné písemnosti, přecházím ke klášteru v Dolních Kounicích, který má dochovanu „zakládací“ listinu, která je ovšem v nynější podobě falsum nejdříve z poloviny 13. stol. a zdá se, že není možné předpokládat nějakou listinu původní.⁵⁸ Stopy aktových zápisů v listině kounické nelze postřehnout.

Pro premonstrátský klášter v Milevsku⁵⁹ je — tuším — dochována listina z r. 1184 (před květnem 23.) — jejímž vydavatelem je pražský biskup Jindřich Břetislav, zdánlivým příjemcem pak šlechtic Jiří z Milevska, ve skutečnosti však to byla asi jedna z nejstarších písemností archivu milevského kláštera,⁶⁰ související pravděpodobně s jeho prvními začátky. Rozhodně však je to jediná listina z toho období, a zdá se, že nikoliv typická, vezmou-li se v úvahu další premonstrátské ústavy. Tu je možné opravdu mluvit o „náhodném“ dochování.

Jistý souhlasný či pravidelnější postup vykazují poslední dvě premonstrátské fundace zkoumaného období, kláštery v Louce (u Znojma) a v Teplé.⁶¹ Oba kláštery mají v originálech dochované fundační listiny,⁶² na něž bezprostředně navazují kuriální ochranná privilegia resp. další domácí listiny.⁶³ Tento stav za-

chýje podle mého názoru pokročilejší stupeň užívání listin, který však — jak bude později ukázáno — nevycházel přímo z obou nových ústavů, ale byl už určitým napodobením jiných existujících domácích vzorů.

Na první pohled odlišuje premonstrátský okruh od benediktinského ta skutečnost, že jsou v něm už dochovány původní zakládací listiny (Strahov, Louka, Teplá), které ve vzájemném srovnání ukazují určitý vývoj,⁶⁴ — naproti tomu nelze u premonstrátských klášterů zjistit stopy aktů, protože Litomyšl, která jediná by tu mohla přicházet v úvahu, má stopy aktů z období „předpremonstrátského“. Je otázka, jak je možné tento rozdíl vysvětlit. Než na ni odpovím, obrátím se však ještě k dalším klášterním okruhům — cisterciákům a johanitům.⁶⁵

Nejstarší cisterciácký klášter u nás byl v Sedlci u potomní Kutné Hory, založený asi v l. 1142—1143.⁶⁶ Klášter sedlecký má dochovanu jedinou listinu, a to „zakládací“, která však mohla být napsána až nějakou dobu po skutečném založení.⁶⁷ Listina také „vypravuje“ o způsobu založení kláštera (srov. výše Strahov), neuvádí přímo žádného vydavatele (je složena objektivně) a zakladatel Miroslav je v ní nazýván „quidam de primatibus Boemie“. Je velmi pravděpodobné, že původcem listiny sedlecké byl Jindřich Zdík, ač to v ní nevyzní tak jasně jako v listině strahovské.

Velmi bohatou písemnou pozůstalost má ze zkoumaného období další cisterciácký klášter v Plasech.⁶⁸ Jeho zakládací listina je sice v dochované podobě falsum,⁶⁹ ale o všech ostatních listinných písemnostech plaského kláštera do konce 12. stol. nikdo nevyslovil nějaké pochybnosti, ač je jich celkem 13, tedy mnohem více než u kteréhokoli z dosud probíraných klášterů.⁷⁰ Ještě snad důležitější než kvantum plaských písemností je jejich jasná listinná povaha a skutečnost, že vznikaly přímo v klášteře. I šlechtické donace mají v Plasech alespoň základní formy skutečných listin (ani jednou nelze mluvit o aktu!), které byly běžně opatřovány pečeti vládnoucího knížete.⁷¹ Představuje tedy plaské „skriptorium“ zatím nejvyvinutější prostředí diplomatické činnosti i skutečného zájmu o původní listinu, s kterým se bylo možné v tomto přehledu zatím setkat.

Další cisterciácké ústavy jsou v srovnání s Plasy pro naše téma téměř úplně bezvýznamné. Nepomuk ani (Mnichovo) Hradiště nemají ze zkoumaného období dochováno vůbec nic,⁷² a skoro totéž platí o Oseku,⁷³ protože jediná dochovaná listina, která je s ním v souvislosti, se vlastně týká ještě „předhistorie“ oseckého založení v Mašťově. Uvážil-li se k tomu známé události, které osecké fundaci předcházely, je velmi pravděpodobné, že původcem této listiny byl mateřský klášter valdsaský, který usiloval o písemné zachycení původní — a potom sporné — mašťovské fundace.

Založení johanitského špitálu P. Marie na dnešní Malé Straně spadá do doby před r. 1169.⁷⁴ Tento rok je totiž poslední, v němž ještě mohla být složena a napsána fundační listina nového ústavu, která svým obsahem ukazuje, že musila vzniknout již v době existence špitálu.⁷⁵ Listinu zakládací následovala brzy další donační listina Vladislava I.,⁷⁶ Soběslava II.⁷⁷ a posléze ochranné privilegium papeže Lucia III., konfirmující zároveň všechny donace z listin předcházejících.⁷⁸ Ochranné privilegium kuriální je zároveň určeno pro ženský klášter johanitek v Manětíně, někdy před r. 1182 vzniklý,⁷⁹ o který pak vypukl spor mezi johanity a křižovníky zderazskými. Dále má johanitský špitál donační a konfirmační listiny knížete Fridricha a jeho manželky, pražského biskupa Jindřicha Břetislava, knížete Konráda Oty a Jindřicha Břetislava jako knížete.⁸⁰ Taková „úplná“ řada knížecích listin neexistuje v té době u žádného jiného kláštera v našich

zemích a je možné hned 'na tomto místě předeslat, že není ani u biskupských nebo kapitulních kostelů. Vedle množství vykazují však johanitské listiny i jistou důslednou soustavnost, s jakou si je špitál opatroval, a ta je snad ještě důležitější, protože jde vesměs o listiny panovnické. Než to není zdaleka ještě vše, co ukazuje na zcela výjimečnou vyspělost našich johanitů při užívání listin. Johanité jako první u nás užívali „listinné výzbroje“ i při sporech o statky a donace, a to hned „těžké zbraně“ listin kuriálních.

Papežské listiny, zachované v johanitském archivu, a týkající se sporů takových, jsou u nás v době 12. století téměř naprostou výjimkou.⁸¹ Jde o papežské rozkazy, adresované opatům českých klášterů nebo přímo biskupovi, aby dopomohli johanitům k navrácení statků a držav. Johanité tu již zamířili důsledně na cestu kanonického práva a zdá se, že velmi obratně využili při řešení svých sporů i toho, že českým knížetem byl pražský biskup, aby se kanonickou cestou domáhali svého.⁸² Tento způsob je možné označit novým stupněm užívání listiny v našich zemích, protože znamenal přímé zasahování církevních institucí do věcí, které bývaly dříve řešeny spíše na fóru domácích světských feudálů. Rozhodně však jsou johanité představiteli nejčastějšího a nejvyspělejšího užití či „využití“ listin u nás v klášterních okruzích ve zkoumaném období.⁸³

Přecházíme nyní ke zkoumání diplomatické písemné pozůstalosti pražského biskupského kostela. Již při prvním přehledu je patrná jakási „nevyrovnanost“, daná tím, že pro pražské biskupství se zachovaly písemnosti rozmanitého účelu, z nichž je však jen velmi málo listin, jejichž by bylo biskupství skutečným původcem. I když se vezmou v úvahu možné ztráty za známého sporu biskupa Ondřeje s Přemyslem I. o budoucím postavení české církve, přece jen je velmi nápadné, že nějaké přímé nebo nepřímé stopy po dalších listinách nejsou.⁸⁴

Domněle nejstarší písemnost pro pražské biskupství je jeho zakládací listina, která se hlásí k papeži Janu XIII. jako svému vydavateli a k r. 967, ke Kosmovu nesprávnému datu založení; je zároveň „fundační“ listinou kláštera sv. Jiří na Hradě pražském a — jak již bylo výše řečeno — s největší pravděpodobností dílo Kosmy samého.⁸⁵ Pak přichází dlouhá „přestávka“, přerušena až po r. 1073, kdy došly pražskému biskupu některé listiny kuriální, jejichž vydání bylo podníceno známým sporem biskupa Jaromíra s olomouckým biskupem Janem, které se však u příjemce nedochovaly.⁸⁶

Jakýmsi výsledkem sporu je známá listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 na sjednocení pražského a olomouckého biskupství s popisem starých (domnělých) hranic pražské diecése.⁸⁷ O listině je velká literatura, která zčásti pochybovala o její pravosti, myslím však, že způsob jejího dochování k pochybám neopravňuje.⁸⁸ Nebude však jistě pochyb o tom, že původcem jejího vydání byl pražský biskup, pro něhož měla velký zásadní význam. Z téhož důvodu lze téměř s jistotou přijmout, že si dal listinu konfirmovat protipapežem Klimentem III., jehož listina se však vůbec nedochovala.⁸⁹

Do doby vlády Bořivoje II. se hlásí donace Týna, ale listina v dnes dochované formě musí být padělaná.⁹⁰ Naproti tomu bych se odvážil podle jejího obsahu předpokládat nějaký současný záznam nebo zápis (prakticky tedy akt), z něhož byla potom mnohem později vytvořena jakási listina primitivní formy.

Odhledně-li se od několika listů soukromé korespondence pražských biskupů,⁹¹ je i další listinná pozůstalost malá. Oba kusy kuriálního původu nejsou určeny jen pražskému biskupství, nýbrž i jiným adresátům⁹² a vznikly po nepředvídaných událostech, rozhodně ne z usilování pražského biskupství.

Listina, u které je třeba s určitostí přijmout pražského biskupa jako původce, je privilegium císaře Fridricha I. na osamostatnění biskupství vůči pražským knížatům a jeho „povyšení“ na říšské bezprostřední knížectví.⁹³ Toto privilegium však není dochováno a není třeba dlouhých úvah k velmi pravděpodobné domněnce, že bylo zničeno někdy v letech sporu biskupa Ondřeje s Přemyslem I., tj. v období 1215—1222.⁹⁴

Další dochované listiny jsou už jen tři. Asi r. 1170 daroval šlechtic Časta opatrovníku hrobky sv. Václava vesnici a o této donaci byla vydána listina, složená na jméno Častovo jako vydavatele (v první os.), která byla zpečetěna pečeti Vladislava I. a pražské kapituly a chována v kapitulním archivu.⁹⁵ Původce listiny je tedy nepochybně třeba hledat v okruhu pražského biskupství. Velmi sobě podobné jsou konečně dvě poslední dochované listiny pražského biskupství ze zkoumaného období, totiž listina biskupa Fridricha z 12. března 1177 na výměnu újezdu u Rokycan za ves Láz a listina biskupa Jindřicha Břetislava z let 1184—1192 na prodej vsi Mračnice Mechtřidovi ze Slavčevsi.⁹⁶ Oba biskupové jako vydavatelé byli zcela nepochybně i původci listin, jak je to ostatně zvláště v první z nich naznačeno.⁹⁷ — Tím je písemná pozůstalost pražského biskupského kostela vyčerpána. Její zhodnocení ze stanoviska tohoto příspěvku bude lépe provést až po přehledu písemností olomouckých a ve srovnání s Olomoucí.

Písemností olomouckých je početně doloženo více než pražských. Začínají však — stejně jako u Prahy — kuriálními kusy, které byly vydány pro rozsouzení sporu mezi Jaromírem a olomouckým Janem a jejichž dochování existuje jen díky zařízení vydavatele a ne příjemce.⁹⁸ Poté nastává přestávka až do doby biskupování Jindřicha Zdika. Zdik je nepochybně původcem všech listin, které jsou vydány jeho jménem.⁹⁹ Pro Olomouc jde zcela nepochybně o listiny na právu kanonickém, které však mají znaky toho, jak i taková listina byla u nás tehdy neobvyklá. Ukazuje na to především jejich těžkopádná narativní forma, kterou se na první pohled odlišují od přesných, vyspělých současných kusů kuriálních.¹⁰⁰ Zdik však nebyl jen původcem olomouckých „domácích“ listin,¹⁰¹ nýbrž nepochybně i listiny krále Konráda III. na Podivín a právo mincovní a dvou listin knížete Vladislava II. z let 1146—1148,¹⁰² které všechny přinášely biskupství nemalé výhody.

Zvláštní místo mezi těmito listinami zaujímá nesporně listina Konrádova. Je to vedle privilegia pro Jindřicha Břetislava jediný případ z celého zkoumaného období, kdy se německý panovník obrací přímo na biskupa českého státu a přímo jemu sděluje své „rozhodnutí“ ve sporu, do něhož vlastně neměl co mluvit.¹⁰³ Postavení Zdikovo se tu rovná postavení říšského knížete, ale v listině se to výslovně nevytýká (na rozdíl od privilegia Jindřicha Břetislava) a také vlastní poměr Zdikův k českému knížeti se tu mlčky přechází. Zdik se vlastně zásadně postavil na stejné stanovisko jako později Jindřich Břetislav, ale formálně tak daleko nešel. O tom určitě svědčí, že si o něco později vyžádal pro stejný účel listinu Vladislava II., která se o udělení Konrádově ani slovem nezmiňuje. Tato Vladislavova listina je — mimochodem řečeno — důležitý důkaz, že listina německého panovníka sama neměla v českém státě platnost — jinak by byla listina zbytečná.¹⁰⁴

Z doby Zdikova biskupování je také dochována řada kusů kuriálních, které se zachovaly díky zařízení příjemce a které se po Zdikově smrti v olomoucké písemné pozůstalosti již nevyskytují.¹⁰⁵ Jak už bylo zmíněno u Želiva, byl Zdik

i vydavatelem soukromých listů domácím i zahraničním příjemcům.¹⁰⁶ Je jisté, že v jeho době byla u olomouckého biskupství široce rozvinutá diplomatická činnost (tj. včetně korespondence), je však přece jen charakteristické, že vlastních listin je poměrně málo, naproti tomu jsou bohatě doloženy Zdikovy zahraniční styky.

Z celé druhé polovice 12. stol. jsou však pro olomoucké biskupství zachovány jen čtyři písemnosti, a z nich ještě o dvou se V. Hrubý domnívá, že jsou padělky, zatímco třetí je podle něho interpolovaná.¹⁰⁷ Jedině o listině knížete Oldřicha na donaci Uhřičic soudí shodně s *Friedrichem*, že je pravá. Ale stanovisko Hrubého je mylné. Již *Friedrich* považoval záznamy o „chomutném“ na Olšavě, darování Uhřičic, újezdu Dobretinském a dalších darech za akty (či přesně „relatio simplex“) a bližší přihlédnutí k oběma písemnostem jeho názor jen potvrdí. Oba záznamy jsou složeny v objektivní formě, způsobem vyprávěcím, neuvádějí žádné vydavatele a nemají svědků, ani koroborace.¹⁰⁸ Je sice nápadné, že se v obou podává zpráva o tom, že příslušný kníže (Soběslav II., Fridrich) vydal o své donaci resp. konfirmaci „privilegium“, ale to za uvedených okolností neznamená, že se obě písemnosti chtějí za tato „privilegia“ vydávat. Stačí srovnat je s listinou knížete Fridricha z r. 1180 o Mohelnici, aby bylo jasné, že jde o písemnosti zcela jiného typu. Akt o restituci „chomutného“ Soběslavem II. je sice opatřen jeho pečeti, ale tu je mnohem pravděpodobnější domněnka, že se tak stalo dodatečně, např. že byla na akt přenesena Soběslavova pečeť z onoho „privilegia“, o němž se v aktu mluví; byla-li přenesena ovšem na zápis již současně nebo až dodatečně (tj. po roce 1178) pořízený, je těžké rozhodnout. Ať je tomu jakkoliv, nelze si představit, že by někdo padělal v náhradu za skutečnou listinu písemnost tak primitivní (právní) formy.¹⁰⁹ To platí obdobně i o aktu „Fridrichovu“. Důvody *Hrubého* pro jím předpokládanou interpolaci v listině Fridrichově z r. 1180 nejsou rovněž příliš přesvědčivé.¹¹⁰ Považují tedy všechny olomoucké písemnosti po r. 1150 za pravé, při čemž ovšem je všechny nelze definovat jako listiny. Skutečnost, že i u olomouckého biskupství se po rozvoji diplomatické činnosti z období Zdikova znovu setkáváme s akty, nemusí však příliš překvapovat. Je totiž možné předpokládat, že si biskupské i jiné kostely a kláštery vedly o svých držbách vlastní zápisy, i když třebaš měly na ně donační nebo konfirmační listiny. Nepočítá-li se s tím, že oba olomoucké záznamy jsou pokusy o padělání listin, pak právě u nich by bylo možné uvažovat o něčem podobném; v obou se objektivně o nějakých „privilegiích“ hovoří,¹¹¹ nejsem však vůbec přesvědčen o tom, že by je měly „nahradit“ v tom smyslu, jak se to u falešných listin dalo.

Jaké závěry dává vzájemné srovnání písemného materiálu pražského a olomouckého biskupství podle zásady, kterou se v tomto příspěvku řídím? Materiálu olomouckého¹¹² je početně dochováno (známo) více než pražského (27 kusů : 17), ale kvalitativně v zásadě výše nestojí, právě naopak. Toto tvrzení snad vypadá na první pohled nepravděpodobně, stačí však připomenout listiny pro Prahu z 29. dubna 1086 a ze zač. března r. 1187, které znamenají nesporně nejvyšší stupeň „využití“ listiny pro některou církevní instituci tehdy u nás a jimž se žádná olomoucká písemnost nemůže v této věci vyrovnat.¹¹³ Jinak však „průměrem“ svého zachovaného diplomatického materiálu Olomouc Prahu převyšuje, ať již jde o vlastní „domácí“ listiny kanonické, kusy kuriální,¹¹⁴ listiny českých knížat¹¹⁵ nebo „soukromou“ korespondenci biskupů; jen skupina zachovaných písemností na donace, výměny apod. s nižšími feudály než kní-

žetem je u obou institucí téměř v rovnováze. Velká část materiálu připadá do doby působení Jindřicha Zdika (téměř všechny papežské!) a osvětluje velmi jasně jeho činnost jako reprezentanta církevního programu „emancipace“, založeného především na vztazích ke kurii, zatímco obdobné pokusy pražské byly založeny na snahách a vztazích poněkud jiných, směřujících především k císaři. Jasněji to osvětluje srovnání činnosti Zdikovy např. s působením i životním během pražského Daniela I. — Výsledky, které dává srovnání materiálu obou biskupství s materiálem klášterního okruhu, uvedu dále v závěru příspěvku.

Přecházím nyní ke kapitulním a jiným kostelům, z nichž chronologicky přichází v úvahu nejdříve kapitula ve Staré Boleslavi. Pro ni je dochována „zakládací“ listina Břetislava I., která v zachované formě podle všeobecného mínění nemůže být pravá;¹¹⁶ názory na to, kdy falsum vzniklo, se však dosti rozcházejí.¹¹⁷ Pro náš účel postačí konstatování, že zmíněný padělek je jediný kus diplomatické povahy, který se hlásí do zkoumaného období a že tedy užívání listin a diplomatická činnost vůbec byla u staroboleslavské kapituly vyvinuta jen nepatrně. Podle dochované podoby falsa lze usuzovat pro období 11.—12. stol. nejvýše na existenci aktových zápisů.

Casově patří založení kapituly v Litoměřicích do těsné blízkosti fundace staroboleslavské a také pro ni je zachována „zakládací listina“, opět jako jediný kus, který se hlásí do zkoumaného období. Litoměřická písemnost byla již několikrátě předmětem diplomatického zkoumání,¹¹⁸ pro naše účely by tedy stačilo opakovat to, co bylo řečeno u Staré Boleslavi. Je však přece jen třeba se vyslovit k otázce, zda tzv. původní exemplář „zakládacího“ aktu je pravý a v originále dochovaný nejstarší akt v našich zemích (tak *Friedrich*) nebo zda je to pokus o padělek, který vznikl až ve století dvanáctém (tak *Hrubý* a *Krejčík*). Námitky proti určení Friedrichovu byly vedeny jednak na základě paleografickém, jednak podle prý příliš široké a v 11. stol. nemožné imunity.¹¹⁹ Proti paleografickým námitkám Krejčíkovým však Friedrich svůj názor obhájil a u námitek Hrubého vadí zásadně to, že je vznášel, aniž by viděl originál aktu.¹²⁰ Pokud jde o imunitu, je tu určitě nedorozumění. V litoměřickém případě se totiž vztahuje jen na čeleď (což bylo při fundaci přirozené a nutné) a ne např. na všechny poddané kapitulních držav.¹²¹ Pozdější přípisky pak nemohou vadit, protože právě u aktu je možné je nejspíše očekávat. Dokud tedy nebudou proti litoměřické písemnosti vzneseny námitky závažnější a rozhodnější, je třeba ji považovat shodně s Friedrichem za nejstarší náš akt, což také plně vyhovuje tomu, co jinak o aktech z této doby můžeme vědět a s velkou pravděpodobností předpokládat.

Na řadě je dále kapitula vyšehradská, jejíž písemná pozůstalost je ve zkoumaném období u kapitulních kostelů daleko největší. Ale „kvalita“ — možno-li tak říci — je u vyšehradských písemností velmi různá. Hned časově „první“ písemnost, listina hlásící se k papeži Alexandru II. jako vydavateli, je jasně a nepochybně falsum, o němž se však předpokládá, že vzniklo ještě ve 12. stol.¹²² A stejně tak je zcela nepochybný padělek i tzv. zakládací listina vyšehradské kapituly, dochovaná dokonce ve čtyřech exemplářích, bez datování, hlásící se ke knížeti Vratislavovi II. jako svému vydavateli, v dochované podobě rovněž dílo 12. stol.¹²³

Je však jistě zajímavé, že nejstarší pravá písemnost vyšehradská, tzv. závěť Nemojova z let 1100—1107, je v dochované podobě akt;¹²⁴ nemá alespoň ani zmínku o koroboraci, neuvádí žádné svědky, kteří by se vztahovali ke zlistinění a celý text činí dojem písemného záznamu ústního prohlášení. Kdyby v druhé

polovině záznamu nebyla řeč výslovně o vyšehradské kapitule jako příjemci donace, pak podle první poloviny by bylo možné mluvit o starší období aktu Hartmana z Mířkova.

Další vyšehradská listina, která se hlásí k r. 1130 a Soběslavovi I. jako vydavateli, je velmi pochybná.¹²⁵ *Friedrich* ji označuje jako „apographum autographi instar“, nepochybuje však přitom o existenci původní listiny Soběslava I.,¹²⁶ *Hrubý* naproti tomu prohlašuje listinu v dochované podobě za padělek vzniklý až po r. 1178, a to bez existence nějaké původní listiny Soběslava I.¹²⁷ Pro názor *Hrubého* svědčí v tomto případě fakt, že listina je opatřena pečeti Soběslava II., ač by se spíše očekávala pečeť domnělého vydavatele, tedy Soběslava I., kdyby ovšem vyšehradská kapitula skutečně nějakou listinu tohoto knížete měla . . .

A tak nejstarší bezpečně pravou listinou vyšehradskou je teprve protekční privilegium papeže Lucia II. z r. 1144, v němž se poprvé také vytýká zvláštní postavení vyšehradského kostela v české církvi,¹²⁸ zdaleka ne ovšem jeho nadřazenost ve smyslu padělaného privilegia na jméno Alexandra II. Pro náš účel je důležité, že podle stylisace Luciova privilegia vyšel podnět k jeho vydání z Vyšehradu; nebylo to vždy samozřejmé, jak by se u privilegií toho druhu mohlo logicky předpokládat¹²⁹ a svědčí to tedy o vyvinutějším už zájmu o listinu. Je však charakteristické, že i tak první nepochybně pravá listina od domácího vydavatele dala na sebe ještě dlouho čekat.

Je jí teprve listina Soběslava II. z r. 1178 na svatomartinský újezd atd., která i když přináší bohaté obdarování, je přece jenom velmi skromná proti falsům listiny zakládací.¹³⁰ Rovněž od Soběslava II. byla vydána konfirmace Nemojovy závěti, nejstarší doslovný insert starší písemnosti v listině, který je u nás znám.¹³¹ Těmito Soběslavovými listinami začíná teprve u vyšehradské kapituly pravidelnější užívání pravých, tj. příslušnými vydavateli skutečně vydaných listin, protože další listina knížete Fridricha z 2. května 1187 je — vedle částečné imunity — konfirmací svatomartinského újezdu.¹³² Sama je pak inserována protekčnímu privilegii Celestina III. z 26. července 1197, které se sice — ve stanovení výše censu — poněkud odlišuje od prvního privilegia Lucia II., je však zcela bezpečně pravé.¹³³ Mimoto se však u Vyšehradu setkáme s dalšími falsy; jedno je vyrobeno na jméno knížete Fridricha, zřejmě za tím účelem, aby „dokázalo“ ve zmíněném újezdu svatomartinském (a v újezdu na Sázavě) úplnou jurisdikci kapituly¹³⁴ a další na jméno Soběslava I., která v dochované podobě je rovněž padělek.¹³⁵ Konečně patří ještě do vyšehradského okruhu velmi zajímavá písemnost, vydaná samou kapitulou jako svědectví o změně držby půdy mezi zvoníky vyšehradského kostela a Marcantem. Listina neobyčejně podrobně vypisuje právní jednání s tím spojené a je tak do jisté míry výjimkou mezi soudobými listinami, není v ní však podle mého soudu nic, co by mohlo budit podezření.¹³⁶

Vyšehradské písemnosti jsou tedy opravdu velmi „rozmanité“. Přece však je možné říci, že se v určitých rysech shodují s tím, co je známo odjinud. Jako všechny ostatní významné kapitulní kostely staršího založení, ani Vyšehrad nemá zachovánu nějakou původní listinu zakládací, kuriální privilegia spadají pak přibližně do doby, ze které jsou známy i u jiných ústavů. Nepochybně pravé listiny knížecí jsou poměrně pozdní — je jistě zajímavé, že Vyšehrad nemá nic od Vladislava I. (II.). Čím se Vyšehrad dosti významně „odlišuje“, je to, že v něm již ve 12. stol. byla zcela nepochybně rozvíjena dosti bohatá falsátorská činnost

(srov. po této stránce např. s ostatními okruhy, v nichž jedině u Kladrub se setkáme s něčím podobným). Ale samo vyrábění falešných listin nemůže ovšem sloužit jako důkaz pravidelného užití listiny v tom smyslu, který je v tomto příspěvku sledován.¹³⁷ Jako pravděpodobná domněnka, která by vysvětlila, proč se na Vyšehradě této činnosti tak věnovali, by se snad mohla uvést výjimečná situace kapituly mezi ostatními ústavy české církve. Když pominuly původní velmi choulostivé podmínky, z nichž kdysi všešla, zůstala snad určitá pobídka k materiálnímu zajištění tohoto výjimečného postavení, zvláště po dosažení protekčního privilegia z r. 1144. To je ovšem jen domněnka, právě tak jako nabízející se hypotéza, že hlavně tzv. listiny zakládací měly za podklad starší domácí zápisy kapituly, tedy akty, jak o tom svědčí Nemöjova závěš a také časté změny, přípisky apod. v domnělém nejstarším exempláři „listiny“ fundační.¹³⁸

Listiny pro ostatní kapitulní kostely jsou velmi řidké. Jediný akt je nyní znám pro Mělník¹³⁹ a kdyby se mezi kapituly počítala i známá fundace kněze Zbyhněva pro Nečtice,¹⁴⁰ byl by tím okruh kapitulních kostelů vyčerpán.

Pro jiné kostely jsou známy jen autentiky pražského biskupa Daniela I. a jistě nemůže být pochybností, že on sám — a nikoliv „příjemci“ — byl také jejich původcem.¹⁴¹ Je tedy možné přímo konstatovat, že se u „obyčejných“ kostelů s užíváním listin ve zkoumaném období nesetkáme nebo alespoň o něm nelze nic říci.

Před shrnutím výsledků provedeného zkoumání zdůrazňuji, že je třeba na ně hledět jen v rámci toho stanoviska, které bylo na začátku příspěvku vytčeno. Nešlo tu a nemohlo jít o obecné řešení všech otázek, které jsou s počátky našich listin spojeny a jemuž by bylo nutné věnovat daleko více místa, nýbrž jen o nový dílčí pohled na tuto problematiku, pohled, který zatím nebyl vzat v úvahu. Rozumí se samo sebou, že jsem se i při něm snažil vycházet z obecných zásad marxistické historiografie a právě při dílčím zkoumání je aplikovat. Jaké jsou tedy výsledky, které z příspěvku vyplývají?

Je možné předpokládat s pravděpodobností rovnou jistotě, že žádný církevní ústav v Čechách nejméně do poloviny 11. stol. neměl a nedostal listinu domácího vydavatele. Protože je však všeobecně známo, že církev se nikdy a nikde ve středověku nevdala písemnosti a písemného záznamu, daly by se nějaké písemnosti logicky předpokládat, i kdyby o nich nebylo nic známo. Po provedeném zkoumání je však jasné, že vlastní písemné záznamy si už tehdy některé kláštery vedly.¹⁴² Proč se tehdy musily omezit na soukromé vlastní zápisy (= akty), jsem ukázal už dříve v jiné souvislosti.¹⁴³ Po polovině 11. stol. jsou už i tyto zápisy zachovány v původní podobě (Litoměřice). Přihlédne-li se k dalšímu vývoji u oněch nejstarších ústavů u nás, tj. k benediktinským klášterům a některým kapitulám, ukáže se, jak v soulase s prvním zjištěním si k nim skutečná listina těžko razila cestu, nebo snad lépe řečeno, jak dlouho zůstávaly na prvotním stupni užití písemnosti, tj. u vlastního záznamu — bez skutečné listiny. Nemůže být pouhá náhoda, vyplývající třeba z příležitostného zničení písemného materiálu, že pro všechny benediktinské kláštery u nás do konce 12. stol. (a bylo jich celkem 13) jsou zachovány toliko 4 listiny domácích vydavatelů.¹⁴⁴ Přitom počet listin pro benediktiny nijak nestoupá ani od třicátých let 12. stol., kdy se jinak už počet listin zvyšuje. S výjimkou Hradiště u Olomouce nemá ani jediný benediktinský klášter pravou fundační listinu.¹⁴⁵ Velmi podobná je však i situace u kapitul. Žádná z nich nemá nesporně pravou listinu zakládací a s výjimkou Vyšehradu, s jehož zvláštním postavením je třeba počítat, není u žádné

kapituly známa větší diplomatická činnost. A stejně tak i kostely biskupské: první domácí listina pro Olomouc je až ze čtyřicátých let 12. stol., pro Prahu až asi z r. 1170.¹⁴⁶

I když mé zkoumání bylo vedeno jen určitým hlediskem a nebylo všestranné, jsem podle toho, co bylo řečeno, více než dříve¹⁴⁷ skeptičtější k hradištským zakládacím listinám. Je totiž třeba vážně položit otázku, zda podobná jedinečná výjimka je vůbec možná, zvláště když se vezme v úvahu i poměrně vyspělá formální stránka hradištských listin, převyšující nesporně pravé pozdější — a to mnohem pozdější listiny (od třicátých let 12. stol.), jejichž původcem byl Jindřich Zdík? Přiznám se, že v podobné zázračné výjimky nejsem ochoten příliš věřit.

Ale to platí — a musí ovšem platit — i o předpokládaných listinách Vratislavových obecně. Už to, že se žádná z nich nedochovala v originále, by bylo samo nápadné. K tomu však přistupuje dále, že ani jedinou — kromě ovšem zmíněné hradištské výjimky — neznáme v „původním“ znění; u dvou ústavů, které měly Vratislavovy zakládací listiny dostat — Staré Boleslavi a Opatovic — není o užívání listin ve zkoumaném období dále nic známo, u Hradiště pak až z éry premonstrátské a k tomu ještě po získání ochranného kuriálního privilegia — a totéž platí i o Vyšehradu. Při tom u Opatovic i Vyšehradu jsou známy akty a u Staré Boleslavi je třeba je podle dochované podoby falsa zakládací listiny předpokládat. Upozornil jsem už dříve, že jistě namáhavé pokusy V. Hrubého o rekonstrukci původní podoby „Vratislavových“ listin jsou neprůkazné¹⁴⁸ i v jeho postupu diplomaticko-stylistického rozboru, a po nynějším zkoumání v rámci tohoto příspěvku jsem znovu skeptický. Je jisté, že zvláště v dílčích věcech není vždy naprosto nutná vývojová zákonitost, která se „přirozeně a logicky“ předpokládá podle zákonitostí obecných, je jisté třeba připustit výjimky a i zvraty, ale tu jde o něco opravdu zvláštního. Jde totiž o to, že po Vratislavovi by knížecí listiny z našich zemí opět na více než 60 let jaksi „zmizely“, aniž je možné najít nebo alespoň si představit příčiny takového zvratu! Ty příčiny, které kdysi sám Hrubý uváděl, jsou tak slabé a vágní, že nemohou obstat před kritickým hodnocením otázky.¹⁴⁹ A znovu opakuji, jde právě o ústavy, u nichž užívání skutečných listin bylo až do konce celého zkoumaného období tak nepatrné, že s mladšími ústavami založenými až ve 12. stol. nesnese ani početně, ale hlavně kvalitativně vůbec srovnání. K tomu ještě přistupuje, že je možné sledovat u nás od třicátých let 12. stol. pomalý ale stálý a nepřetržitý rozvoj užívání listin, jehož počátky jsou takové, že opravdu charakterisují skutečné počátky tohoto procesu. K němu se nyní obracím.

Je charakterisován tím, že začíná Zdikovými listinami kanonickými,¹⁵⁰ které jsou však formálně velmi málo vyspělé a svou narativní formou ukazují na počátek celého vývoje. Bylo by třeba v této souvislosti zdůraznit, že u nich nejde o nějaké mechanické napodobení nebo převzetí cizích hotových forem, ale právě o cestu samostatnou, vlastní, která se snaží formální stránku zvládnout svým způsobem a svými prostředky, i když namáhavě. Vedle nich se však začínají téměř současně objevovat i kuriální ochranná privilegia, která podle mého soudu měla u nás pro rozvoj užívání listin velký význam. I tu je zajímavé, že je známo jediné privilegium pro ústav benediktinský — a ten je ještě dostal na Zdikovu intervenci.¹⁵¹ I v tom se tedy jedí — a to až do konce 12. stol. — u benediktinů jakási „zaostalost“ proti ostatním církevním institucím.

Teprve jako výsledek zmíněného procesu dostávají konečně církevní instituce i listiny českých panovníků — nejdříve Olomouc, a v tomto případě logický

předpoklad je plně potvrzen.¹⁵² Ale proces sám nepokračuje žádným rychlým tempem. Dokazuje to přihlídnutí k dvěma tehdy moderním řádům, premonstrátům a cisterciákům. Užívání listin u obou řádů je v našich zemích až překvapivě řídké. Zvláště to platí o prvních premonstrátských založeních, kde se ani u jediného ústavu nedá mluvit o rozsáhlejší diplomatické činnosti a běžném užívání listiny. A z toho je vidět, jak ještě tehdy, ve čtyřicátých a padesátých letech 12. stol., bylo u nás užívání skutečných listin vzácné. Teprve pozdější premonstrátské fundace (Louka, Teplá) vykazují hojnější a hlavně už pravidelnější užívání listin, jak na to bylo výše už poukázáno.

Ani cisterciácké ústavy ve svém celku nevykazují příliš časté užívání listiny. Ale je tu jedna závažná výjimka, klášter v Plasech, jehož písemná pozůstalost sama o sobě převyšuje celkový počet ostatních premonstrátských i cisterciáckých písemností ze starších klášterů těchto řádů dohromady. A plaské písemnosti poskytnují dobrou příležitost ke srovnání s nejzajímavější písemnou pozůstalostí zkoumaného období — s listinami johanitskými. Zatímco plaské listiny na drobnější donace a směny atd. by bylo možné charakterisovat jako kvalitativně pokročilejší stupeň proti obdobným aktovým zápisům benediktinských ústavů, které se se zřejmě k němu až do konce 12. stol. nedostaly, jsou listiny johanitské typem jiným. Johanité k nám první uvedli nebo přesněji pokusili se uvést listinu jako hlavní a vlastně jedinou záruku majetkové držby, jak o tom svědčí jejich snahy o dosažení rozhodnutí donačních sporů pomocí kuriálních mandátů, tedy bez ohledu na starší domácí feudální právní zvyklosti, kde byly dříve podobné spory rozlučovány na veřejných shromážděních účastníků a na nichž listina byla jen druhotným prostředkem. Byl to podle mého soudu pokus vyplývající z tehdejšího postavení a organizace johanitského řádu, která se v tomto dílčím pohledu jeví pevnější a vyspělejší než často zdůrazňovaná organizace cisterciácká a premonstrátská, protože právě ve srovnání s johanity se u plaských písemností (ale i jiných) nalezne spíše přirozené navázání na domácí poměry.

Kvalitativně ještě výše než u johanitů stojí užití listiny u pražského biskupství, ale jak bylo už řečeno, jen ve výjimečných případech, které měly také výjimečné příčiny a okolnosti. Proto je možné s nimi v „pravidelném“ vývoji nepočítat a naopak konstatovat, že v průměru bylo užívání listin u pražského biskupského kostela např. proti Olomouci méně časté, i když se oba ústavy po polovině 12. stol. jaksi „scházejí“.

Domnívám se konečně, že častější falsátorská činnost ve druhé polovině 12. stol. (a spíše v jeho posledních desetiletích) může být do jisté míry v souvislosti se vzpomenutými johanitskými snahami o vyšší uplatnění listiny. Johanité sami se svými tendencemi úplně neprorazili, jak o tom svědčí jejich vlastní falsa z 13. stol.,¹⁵³ ale nový — církví zastávaný a dávno žádaný způsob užívání listin byl už tady. Jako pracovní hypotézu bych se odvážil vyslovit, že právě tato věc vedla k falsátorským pokusům (nehledíc k zvláštním případům jako byl třeba Vyšehrad), což by ovšem potřebovalo dalšího zkoumání pro období 13. stol. Je však jistě zajímavé, že novější diplomatické bádání (např. Duškové u Kladrub) posunuje nyní vznik fals spíše do konce 12. stol. než do dalších desetiletí 13. stol.

Poznámky

- ¹ Z d. Fiala, K počátkům listin v Čechách; Sborník historický I, 1953, str. 27—45.
- ² Srov. recenzi J. Šebánka v Čas. Matice moravské 74, 1955, str. 332—337.
- ³ Srov. J. Šebánek — S. Dušková: Česká listina doby přemyslovské; SAP VI/1 1956, str. 136—211 (Listina nižš. feudálů duchovních — Listina feudálů světských) a SAP VI/2, 1956, str. 99—160 (Listina měst a jejich obyvatel).
- ⁴ Sborník historický I, str. 40.
- ⁵ V té věci je stále jisté nedorozumění. O čistě osobním vlivu Zdikově se mluví nesprávně a tím méně je ovšem možné přičítat zásluhy za zavedení listiny „pronikavému vůdcovskému duchu knížete Vratislava II.“, jak to činí Václav Hrubý, Tři studie k české diplomatice, Brno 1936, str. 16 a 20. — Feudálové svěští, kteří se o listiny do 13. stol. nestarali (včetně knížete), nemohli vůbec listiny z vlastní iniciativy u nás zavádět. Srov. i konstatování Duškové, SAP VI/1, 1956, str. 167.
- ⁶ Žádný jiný světský domácí příjemce až do konce 12. stol. není skutečným příjemcem, jen zdánlivým; viz dále. — List. CDB I, č. 309, je dána zahraničnímu příjemci.
- ⁷ Viz CDB I, č. 371 (Kosmovo falsum o založení biskupství a kláštera sv. Jiří), č. 57 (deperditum — srov. poznámky!), 60, 61, 62, 64, 66, 67 (adresováno morav. knížatům, ale jako bratřím knížete českého), 69, 70, 72, 76, 77 (formálně adresováno „všem“ Čechům), 81 (zákaz slovanské liturgie), 85, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 147, 150 (list sv. Bernarda, výzva ke křížácké výpravě), 180 (listina na král. čelenku Vladislava I., jediná v orig. zachovaná písemnost pro čes. panovníka ze zkouman. období!), 258, 277, 384 (falsum), 394. Zůstane nejisté, zda CDB I, č. 316 (listina na osamostatnění praž. biskupství) byla adresována jen biskupu nebo — jako „rozsudek“ — také knížeti Fridrichovi. Ze stanoviska této stati je ovšem třeba přiřadit toto významné deperditum do okruhu pražského biskupství, neboť „původství“ Jindřicha Břetislava je u něho zcela nepochybné.
- ⁸ Jedinou výjimkou by mohla být listina CDB I, č. 180, na královskou hodnost Vladislava I. Ačkoliv zájem Vladislavův o listinu by byl pochopitelný, nelze jej ničím konkrétním prokázat. — Diplomatically je listina přirozeně dílem kanceláře vydavatelovy.
- ⁹ Budě stejně častěji dotčena dále právě v souvislosti s příjemci-původci.
- ¹⁰ Srov. dále tabulku na str. 30—40.
- ¹¹ CDB I, č. 371.
- ¹² CDB I, č. 142; domněnka, že by zakládací listina byla zhotovena v klášteře samém, je velmi nepravděpodobná. Ochranné privilegium z r. 1145 se zmiňuje jen o državách daných Vladislavem II., o minulosti nebo državách obecně se v něm nemluví. Srov. po této stránce s privilegii pro Vyšehrad z r. 1144, IV. 11, CDB I, č. 136.
- ¹³ CDB I, č. 167.
- ¹⁴ Protekční pap. privilegium z r. 993, V. 31 (CDB I, č. 38), je v novější literatuře obvykle považováno za pravé (dříve však bylo velmi často podezříváno). Otázku by bylo třeba řešit v souhrnném pojednání o počátcích Břevnova, kde hlavní váha by připadala věcem mimo diplomatiku; teprve pak s přihlédnutím k zjištěným okolnostem prodobit novému zkoumání.
- ¹⁵ V časovém pořadí: domn. orig. tzv. zakládací listiny Boleslava II. (CDB I, č. 375, nikdo nepředpokládá skut. listinnou předlohu, srov. i V. Hrubý, Tři studie, str. 80); listina Eppa, „prefekta bilínského“, z r. 1043 (CDB I, č. 378), která nemohla být pravá již podle popisu domn. orig. v konfirmaci z r. 1565, VIII. 25, k r. 1045 se hlásí „Břetislavova“ listina o založení Rajhradu (CDB I, č. 379), jejíž domn. orig. je psán rukou 13. stol.; rovněž z pol. 13. stol. pochází listina „Přemysla I.“, údajně z r. 1194 (CDB I, č. 410, otázku nějaké pův. listiny Friedrich neřeší, nyní Šebánek klade listinu asi do pol. 13. stol. (SPFFBU II, 2—4, 1953, str. 269). Donace „Boleslava II.“ z r. 993 (CDB I, č. 376) je fikce Pulkařova.
- ¹⁶ Hlavně tzv. zakládací listina Boleslava II.
- ¹⁷ Donace Hrádku, údajně z r. 1045, je pozdní falsum; CDB I, č. 380, Friedrich, tamtéž, je klade do 14. stol., Hrubý — myslím právem — je prokazuje za moderní padělek až 19. stol., viz Tři studie, str. 143—144.
- ¹⁸ CDB I, č. 40, 46, 52, 56, 83, 91, 97, 102, 154, 179.
- ¹⁹ O názoru Hrubého projevil pochybnosti už J. Šebánek (Tři studie, Úvod, str. XVIII až XIX, u Ostrova, Litomyšle a Plas), novější literatura pak pokládá existenci aktů u nás za samozřejmou, srov. dále práci Pražákovu! Jinak viz i Z. Fiala, Sborník historický I, str. 35—36.
- ²⁰ Viz CDB I, č. 48. Zpráva mnicha sázavského zřejmě zaměňuje situaci druhé poloviny 12. stol. s první polovinou 11. stol. U Sázavy by bylo také třeba vzít v úvahu, jaká by

domnělá listina měla být: latinská (?) nebo slovanská? Autor sázavské kroniky, který byl latinik, zřejmě na to vůbec nemyslel. Domnívám se, že Břetislavovu konfirmaci je možné z nejstarších českých listin kladně vyloučit.

²¹ CDB I, č. 379 a 381. Srov. G. Friedrich, O dvou nejstarších listinách kláš. Rajhradského, v Gollově Sborníku, str. 72 n. a V. Hrubý, Tři studie, str. 80.

²² CDB I, č. 247; Friedrich, tamtéž, neměl o ní žádné pochybnosti. Jako falsum ji označil Šebánek, SPFFBU II, 2—4, 1953, str. 264, a datuje ji před r. 1222. K jeho důvodům (paleografickým) je možné připojit, že se v listině mluví o pražském biskupu Vališovi (Valentinovi) jako o „cancellarius eiusdem provincie“, což by byl „kancléř moravský“, protože je uveden mezi svědky „de Moravia“. To ukazuje na vznik listiny po r. 1207.

²³ Klášter byl podle V. Novotného, České dějiny I, 2, str. 284 (I. 3. passim); založen asi r. 1086—1087. S tím se v podstatě shodují Friedrich (CDB I, str. 368 — předpokládá pův. listinu krále Vratislava) i Em. Nohejlová, Příběhy kláštera Opatov., Praha 1925, str. 76 a násl.; Hrubý, viz pozn. 25.

²⁴ CDB I, č. 386 — poznámky o dochování!

²⁵ Hrubý, Tři studie, str. 131—138, předpokládá původní listinu Vratislava II. knížecí (srov. výše pozn. č. 23), při čemž známá podoba opatovic. falsa prý vznikla podle deperdita Vladislava, daného Opatovicím r. 1163 (odkazuje na FRB II, str. 400 — kde se mluví k r. 1163 jen o vysvěcení kláštera, z toho však ještě nutné nevyplývá, že by byla rovněž při této příležitosti vydána listina); Hrubého domněnka, že mohla být vydána i později (str. 138), je také málo pravděpodobná. Co nejvíce vadí při těchto názorech Hrubého, je jeho neprůkazný způsob rekonstrukce domnělé listiny Vratislavovy i Vladislavovy, srov. Sborník historický I, 1953, str. 37—38.

²⁶ Tzv. závěť Kochanova, CDB I, č. 364.

²⁷ CDB I, č. 79, 80 a 110.

²⁸ Srov. Friedrich, CDB I, str. 110—111, a Hrubý, Tři studie, str. 81—86. Argumentace, týkající se CDB 110, je naprosto nepřesvědčivá.

²⁹ O dochování srov. K. Teige, Zpráva o pramenech dějin kláštera hradištského, VKČSN 1893, XII; CDB I, str. 82—83 a V. Hrubý, Tři studie, str. 81—86. — O písemnostech z období premonstrátského bude ještě řeč dále.

³⁰ Novotný, ČD I, 2, 515—517, klade založení do rozmezí r. 1101—1104.

³¹ Listina trebičská není v CDB I otištěna; viz B. Bretholz, Die Chronik der Böhmen des Cosmas v. Prag, MGH SS n. ser. II, 1923, str. 257—261.

³² V. Novotný, Začátky kláštera kladrubského a jeho nejstarší listiny, Rozpravy ČA, 1932, č. 79.

³³ V. Novotný, ČD I, 2, str. 692.

³⁴ V. Novotný, ČD I, 2, str. 695—697.

³⁵ V. Novotný, ČD I, 3, str. 69—70.

³⁶ V. Novotný, ČD I, 3, str. 70—72. — Želiv, který byl benediktinský jen 1144—1149, řadíme mezi ústavy premonstrátské.

³⁷ Srov. CDB I, str. 393—394, i práci Novotného, uved. v pozn. č. 32. Friedrich kladl falsum do poč. 13. stol., nejnověji S. Dušková, Listiny kladrubské ve SPFFBU 1953, 2—4, str. 298, do konce 12. stol., opravujíc tím datum V. Hrubého o ze Tři studií (str. 102), který spojoval vznik falsa s domnělou rozsáhlou falsátorskou činností opata Reinhera (1230 až 1251).

³⁸ Viz výtečnou studii J. Pražáka, Ke kritice českých aktů XII. stol., SAP VIII/1, 1958, str. 130—151, v níž se obírá aktem CDB I, č. 268, jehož datování zpřesnil na l. 1158—1166 a nově určuje a otiskuje v CDB I netištěný kladrubský akt z téže doby. Mimochoodem poznamenávám, že práce Pražáka nepřímo potvrzuje užitečnost takových širších přehledů látky, jaký z jímeho hlediska podnikám zde, protože při tom vyniknou právě písemnosti výjimečné. Při podobném celkovém přehlednutí látky právě vynikla zvláštnost písemnosti CDB I 268 (Sborník historický I, 1953, str. 31, pozn. 28). Nepřisvědčil bych však úplně Pražákovu názor, že oba akty byly napsány výhradně v zájmu světských feudálů bez vlastního zájmu kladrubského kláštera.

³⁹ CDB I, č. 279 (nesporně pravá), č. 363 (u té mohlo být užito staršího aktu); č. 403 (falsum), č. 405 (falsum, které Dušková, SPFFBU, 1953, 2—4, str. 298, datuje do konce 12. stol.) a opět falešná č. 409.

⁴⁰ Je však třeba opět upozornit na listinu Vladislava Jindřicha (CDB I, č. 363), která je svědectvím z doby 1197, VI. 22.—XII. 6., o prodeji vsi, který měl být uskutečněn ještě před r. 1131!!

⁴¹ Pokud jde o zahraniční vydavatele, není situace o mnoho odlišná: klášter sv. Jiří má dvě, Břevnov jednu, ostatní nic.

⁴² Stylistice písemnosti je objektivní, takřka vyprávěcí, jako u analistických nebo kronikářských záznamů (to ovšem neplatí o té části, která podává známou nákelskou vložku).

⁴³ Srov. ČD I, 3, str. 73–84.

⁴⁴ CDB I, č. 156.

⁴⁵ CDB I, č. 187, 191, 196, 198, 252 a 256.

⁴⁶ CDB I, č. 285. Doksany založeny asi 1144–1145, srov. ČD I, 3, str. 76–80.

⁴⁷ Založen jako benediktinský 1144, ale již r. 1149 uvedení tam premonstráti, srov. ČD I, 3, str. 85–89.

⁴⁸ CDB I, č. 165 a 166.

⁴⁹ CDB I, č. 188, 192, 254 a 255.

⁵⁰ Srov. V. Novotný, Uvedení premonstrátů do kláštera hradištského, Čas. Mat. mor. 50, 1926, str. 155–170, kde jsou i pokusy o opravu dat některých listů Oldřicha, probošta steinfeldského (viz u Strahova a Želiva), ale v rámci tohoto tématu není třeba otázku řešit, a proto zůstávám u datování Friedrichova, již pro lepší možnost kontroly v CDB.

⁵¹ CDB I, č. 201.

⁵² CDB I, č. 208; názor V. Hrubého (Tři studie, str. 82–86), že i listina Vladislavova je zpadělá, je třeba odmítnout, protože jeho důvody jsou nedostačující: listina je konfirmací držby klášterních zboží, není tedy třeba se divit, že neudává u všech držeb donátory; podezřel by to bylo, kdyby se listina vydávala za zakládací, ale o nic takového tu nejde; právě tak odpadá poukaz na „prefatus pater cenobii“ v nakelském odstavec, protože se už výše mluvilo o opatu Blažejovi (po pouhý rozdíl eclesia-cenobium nelze – tuším – listinu podezřívát). Čte-li se s Friedrichem (CDB I, str. 196, ř. 4) „cum omni consuetudine terre“ místo Hrubým poněkud vykonstruované „sine“, dává i toto místo dobrý smysl. Nakelský odstavec byl do CDB I, č. 79 a 110 převzat spíše pro rozsah držby než pro imunitu, která je – obsahově – nepatrná, zvláště bez zmíněného „sine“ (ve 110 formulace „sub omni consuetudine sua“ odpovídá obsahově spíše „cum“). Obecně ještě padá na váhu, že Vladislavova listina je jediná z hradištských dochovaná v originále a dále to, že Hrubého kombinace o účelu zpadělání šly obvykle v souvislosti s imunitami poněkud příliš daleko (srov. Falsa břevnovská, ČCH XXVI, 1920, str. 94–126, a zde i pozn. č. 37). – Ze zbytku pečeti se nedá nyní už nic posoudit.

⁵³ CDB I, č. 353 a 354.

⁵⁴ CDB I, 3, str. 82–85, a Tři studie, str. 108–118.

⁵⁵ CDB I, č. 399.

⁵⁶ Hrubý (Tři studie, str. 108–118) předpokládá, že klášter dostal papežské privilegium a dále donační listinu krále. Některé jeho argumentace však budí pochybnost: především, že ochranná privilegia dostávaly prý jen ústavy „delší dobu žijící, nikoli nové“ – stačí tu ukázat na CDB I, č. 352 a 360, aby se vidělo, že tento důvod neplatí, alespoň ne obecně. Popíraje existenci aktů, předpokládá Hrubý jakýsi „soupis“ klášterního zboží, ale tu jde o totéž jako u Ostrova, viz pozn. č. 18 a 19. Konečně i jeho rekonstrukce domnělé původní donační listiny Vladislavovy je příliš vágní.

⁵⁷ Srov. ČD I, 3, str. 89–90 a 120 (Sv. Pole v severovýchodních Čechách).

⁵⁸ CDB I, č. 400; Friedrich (CDB I, str. 416) předpokládá určitě „původní“ listinu, ale forma nyní dochovaná tomu neodpovídá; formulář listiny (falsa) odpovídá jen 13. století! Srov. i Šebánek, SPFFBU 1953, 2–4, str. 274, kde zpřesňuje Friedrichovo datování o 30 až 50 let nazpět.

⁵⁹ Založení připadá do let 1184–1185, viz ČD I, 3, str. 92–103; viz také Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957.

⁶⁰ CDB I, č. 303, dochována v konfirmaci Daniele II. (Milíka z r. 1205), ve dvou exemplářích v orlickém archivu. Určitější úsudek by byl možný až po podrobném přezkoumání osudů písemné pozůstalosti milevského kláštera.

⁶¹ Louka založena r. 1190 a Teplá r. 1193 – ČD I, 3, str. 104–105 a 105–109.

⁶² CDB I, č. 326 a 357.

⁶³ CDB I, č. 352 a 360; dále viz č. 358, 361, 362 a (falsum) 411.

⁶⁴ Listina CDB I, č. 156 – Strahov má ještě málo vyvinutou listinnou formu, fundace Louky (č. 326) má už „normální“ listinný formulář.

⁶⁵ Zdánilivě dalším novým zjevem je u premonstrátů doložená „soukromá“ korespondence. U benediktinů ji sice nelze zjistit, ale neodvažují se v té věci určitého úsudku, protože sám náhodný způsob dochování listů premonstrátských ukazuje, že tu nelze vyvozovat nějaké pevnější závěry. Srov. ještě dále u biskupství pražského a olomouckého.

⁶⁶ Viz V. Novotný, ČD I, 3, str. 112–114. — Klášter valdsaský jako zahraniční z tohoto přehledu vypouštím.

⁶⁷ CDB I, č. 155. — Ke složení listiny bylo použito i nějaké listiny kuriální, jak jasně ukazuje její sankce; stalo se tak však v mnohem menší míře než u listiny litomyšlské. Srov. i Hrubý, *Tri studie*, str. 33 a 144–145.

⁶⁸ Založen asi r. 1144–1145 — viz ČD I, 3, str. 114–117.

⁶⁹ CDB I, č. 396; Hrubý, str. 144–148, datuje vznik falsa do konce 12. stol.; R. Koss, *Kritische Bemerkungen*, ji hájí, ale sotva právem.

⁷⁰ CDB I, č. 278 (srov. Hrubý, str. 47–48), 300, 301, 304, 307, 322, 325, 336, 342, 343 a 348; srov. i Sebánek — Dušková, *SAP VI/1*, str. 142 a 170 (k č. 296), str. 141 a 170 (k č. 342), str. 141 (k č. 343).

⁷¹ CDB I, č. 336, 342, 343, 344. Listina Cécova (296) je opatřena pečeti pražského kostela. Je to výjimečný případ, kdy se prohlášení právního činu stalo „uvnitř“ kanonického okruhu, jak listina sama uvádí — a ne podle obvyklých právních zvyklostí světských feudálů.

⁷² Založení Nepomuka připadá do let 1144–1145 (Novotný, ČD I, 3, str. 118–119) a Mnichova Hradiště do let před d. 1184 (tamtéž I, 3, str. 117–118). U obou klášterů je však možné počítat se ztrátami písemností v počátcích husitského revolučního hnutí.

⁷³ Osek byl podle Novotného (ČD I, 3, str. 121–126) založen až 1197–1198. Novotný považuje listinu CDB I, č. 355, jaksi za fundaci Maštova, ale vzhledem k situaci se domnívá, že přímo Maštovu listina vůbec vydána nebyla.

⁷⁴ Srov. Novotný, ČD I, 3, str. 127–129.

⁷⁵ CDB I, č. 245. Výčet donací ukazuje, že nebyly získány najednou, ale postupně.

⁷⁶ CDB I, č. 246.

⁷⁷ *Deperditum*, zmínka o něm v CDB I, č. 298.

⁷⁸ CDB I, č. 298.

⁷⁹ O donaci Manětína viz už listinu CDB I, č. 246; srov. ČD I, 3, str. 129–132.

⁸⁰ CDB I, č. 310 [u Friedricha „*dubiae fidei*“, ale Hrubý, *Tri studie*, str. 52, (p. 359)] a str. 121 ji prohlašuje za pravou, protože Friedrichovy důvody (CDB I, str. 280–281) nejsou tak závažné, aby se o listině musilo pochybovat; č. 312, 313, 318, 320, 323 (zajímavý chyrograf) a 349. Vedle toho jsou dochována dvě „jasná“ falsa — CDB I, č. 402 a 404 — psaná rukama poloviny resp. až konce 13. stol. (podle Friedricha); Hrubý, *Tri studie*, str. 121–127, předpokládá skutečně vydanou listinu kníže Fridricha r. 1186, podle níž prý byla falsa sestavena. Důvodem prý bylo získání imunity, ale to snad platí o č. 404, u č. 402 (kde je imunita nepatrná) šlo spíše o „kompletování“ držav.

⁸¹ CDB I, č. 319, 332, 333. Že johanité byli téměř určitě původci těchto papežských rozkazů, ukazuje skutečnost, že se tyto kuriální písemnosti, adresované jiným příjemcům, dochovaly v originálech v jejich archívu. Přitom č. 333 (adresované pražskému biskupu) byl list uzavřený. V č. 332 (týká se sporu o Manětín) se sice praví, že si dříve vyžádali podobný papežský rozkaz křížovnicki božího hrobu (zderazští) a že kurie už delegovala k řešení sporu biskupa pražského a potom církevní činitele z Řezna. Ale z písemné pozůstatosti zderazských křížovníků (klášter založen někdy před r. 1188 — srov. ČD I, 3, str. 133) se do konce 12. stol. nic nezachovalo a je zajímavé, že i tato listina, která mluví o iniciativě protivní strany a byla adresována opatovi strahovskému a břevnovskému a proboštu vyšehradskému, se v originále dochovala právě u johanitů. Logicky by bylo spíše očekávat její dochování na Zderaze.

⁸² Srov. CDB I, č. 333 a č. 349!

⁸³ K možným příčinám i důsledkům toho se vrátím ještě v závěru příspěvku.

⁸⁴ V listině o konkordátu z 2. VII. 1221 (CDB II, č. 216) a privilegii Přemysla I. z téhož dne pro biskupství pražské (CDB II, č. 217) se sice o ztracených privilegích hovoří (zvl. CDB II, str. 201!), ale tak nejasně a povšechně, že se nic určitějšího nedá říci; ostatně přítomní čeští předáci na výzvu legáta odpověděli „*quod non habent ea (privilegia), nec aliquid scirent de eisdem*“ — a Ondřej pak složil přísahu o obsahu imunitního privilegia (srov. k tomu CDB II, č. 42).

⁸⁵ CDB I, č. 371.

⁸⁶ CDB I, č. 71, 65 a 75. Písemnosti jsou známy ze zachovaného registra vydavatele — Rehoře VII. — u příjemce ve starší době doloženy nejsou.

⁸⁷ CDB I, č. 86.

⁸⁸ Z novější literatury uvádím: V. Hrubý, *Původní hranice biskupství pražského a hranice říše české v 10. stol.*, ČMM L, 1926, str. 85–154, a V. Chaloupecký, *Česká hranice východní koncem stol. XI.*, ČČH XXXII, str. 335–342; negativní recenze studie V. Hrubého v ČČH XXXIII, str. 352–359; týž, *Prameny X. stol. legendy Kristiánovy...*, str. 187–190.

Listina Jindřicha IV. sama je nepochybně pravá, ale je ještě otázka, zda biskupství pražské nemělo vedle falešné „zakládací“ listiny Kosmovy na jméno papeže Jana (XIII.) také skutečné fundační listiny papeže Benedikta VI. a císaře Oty I. Hrubý I. c. to považuje téměř za jisté. Ale věc sama tak jistá naprosto není. Zbývá totiž ještě důležitá otázka, proč by Kosmas pojímal do své kroniky fiktivní listinu Jana XIII., kdyby mu skutečně zařádal listiny byly známy — a podle jeho stylisace (II, 37, str. 135) by mu známy být musily? I svou invektivu proti slovanské bohoslužbě mohl do nich vložit. Připouštím, že by věc vyžadovala podrobné nové revise, jsem však podle nynějšího stavu našich znalostí přesvědčen, že pražské biskupství nemělo ani listiny Benedikta VI. a Oty I., tím méně pak nějakou listinu Vojtěchovu. Srov. i *Tri studie*, str. 1—3.

⁸⁹ CDB I, č. 87.

⁹⁰ CDB I, č. 389.

⁹¹ CDB I, č. 117, 189, 195 a 197. K tomu je ovšem třeba předpokládat i vlastní listy pražských biskupů, o jejichž užívání svědčí už CDB I, č. 59, ale s listinami nemají tyto kusy naprosto nic společného.

⁹² CDB I, č. 143 (exkomunikace moravských knížat) je určena i Vladislavovi II. a č. 146 také Jindřichu Zdikovi a Vladislavovi II., jakož i „všem“ Čechům. Kuriální kus přímo určený pražskému biskupství bylo asi jen č. 87.

⁹³ CDB I, č. 316; srov. k tomu zmínky Jarlochovy o jeho významu a o způsobu, jakým biskup Jindřich Břetislav listinu získal; Jarloch, *FRB II*, str. 480 a 508, dále tamtéž, str. 208.

⁹⁴ K průběhu sporu srov. *Novotný*, *CD I*, 3, str. 449—516.

⁹⁵ CDB I, č. 251.

⁹⁶ CDB I, č. 280 a 335, dochovány orig. v kapit. archivu.

⁹⁷ CDB I, str. 247, ř. 2—19.

⁹⁸ CDB I, č. 73 a 75. O založení olomouc. biskupství není — jak známo — zachována žádná písemnost a pokud se v listině CDB I, č. 115, mluví o ztracených starších privilegích olomouckých, jde určitě o pouhou fikci. Srov. i *Hrubý, Tri studie*, str. 30, kde se však k otázce možnosti existence starších listin nevyjádřil.

⁹⁹ CDB I, č. 115, 116 a 163 pro Olomouc a uvedená již fundační listina strahovská (CDB I, č. 156). Původství Zdikovo je ovšem velmi pravděpodobné i v listině sedlecké (CDB I, č. 155) a podle V. *Hrubého*, *Tri studie*, str. 145—147, i plaské (CDB I, č. 396); ale plaská listina se svou skladbou od bezpečných listin Zdikových dosti značně odlišuje. — Jisté byl Zdik původce i listiny č. 114, kterou se přenesení biskupství k sv. Václavu povoluje.

¹⁰⁰ Těžkopádná narativní forma Zdikových listin, které jsou našimi nejstaršími v originálech dochovanými listinami, se velmi nápadně odlišuje od vyspělejší formy zakládacích listin hradištského kláštera u Olomouce k r. 1078.

¹⁰¹ U nich splývá původce, vydavatel i skutečný příjemce v jedno.

¹⁰² CDB I, č. 138, 157 a 158; u této poslední předpokládá *Hrubý, Tri studie*, str. 127 až 128, interpolaci kvůli imunitě a klade ji do doby před r. 1207; srov. k tomu *Sborník historický I*, str. 42—43.

¹⁰³ Nepočítám mezi přímé císařské „zásahy“ listinu z 29. IV. 1086 (CDB I, č. 86), ačkoliv by sem zdánlivě náležela. Nelze totiž přehlédnout, že vlastní rozsudek byl proveden kanonicky (CDB I, str. 94, ř. 3—11) a Jindřichova listina je jen jeho císařskou konfirmací, která byla vydána na Jaromírovu žádost. Proto také byla listina vydána delší dobu po synodě. V listině Konrádově jde však o přímý zásah krále.

¹⁰⁴ Vladislavova listina (CDB I, č. 157) je nejstarší v originále zachovaná panovnícká listina česká.

¹⁰⁵ CDB I, č. 123, 125, 127, 128, 130, 140, 141, 145, 146 a 159; *Hrubý (Tri studie)*, str. 34, p. 183) spatřuje v č. 141, 143, 145, 146 a 147, dochovaných v rkp. č. 2178 vídeňské národní knihovny, stopu Zdikova kopíáře. Bylo by však třeba vzít v úvahu i rkp. G XXXI pražské kap. knihovny. K č. 147 viz i *ČCH XXV*, str. 202, kde V. *Novotným* předatováno do r. 1145. — Otázka by vyžadovala zvláštní podrobné studie. — CDB I, č. 133 a 164, náleží do okruhu premonstrátského, právě tak jako pozdější č. 194. O něm viz i V. *Novotný*, *CMM L*, 1926, str. 167—169.

¹⁰⁶ CDB I, č. 165 a 166.

¹⁰⁷ CDB I, č. 270, Oldřich na Uhřetici; č. 289, svědectví o „chomutném“ na Olšavě (*Hrubý, Tri studie*, str. 128—129 — padělaná listina); č. 292, Fridrich o Mohelnici (*Hrubý, I. c.* 129—131 — interpolace) a č. 294, svědectví o Friedrichově konfirmaci (*Hrubý, I. c.* 129 — padělaná listina).

¹⁰⁸ Pouze úvodní věta — inskripce je v č. 289 a 294 složena v 1. os. mn. č., ale vydavatel není uveden a další text je už objektivní. Již proto nelze souhlasit s *Hrubým (Tri studie)*,

str. 128—129), že č. 289 „chce býti listinou Soběslava II.“ a č. 294 že se opírá o padělek první. Avšak první věta (srov. i CDB I, č. 268) je dokladem pro to, že jde o akt. Jinak by měl záznam povahu kronikářskou!

¹⁰⁹ Domněnku o pozdějším přenesení pečeti vyslovil Friedrich, CDB I, str. 254, ř. 27 až 28. Z výkladu Hrubého není také vůbec jasné, proč by vlastně měly padětky vzniknouti, protože i podle jeho pojetí (str. 129) mělo biskupství na všechny příslušné donace k dispozici pravé listiny. Srov. zde dále v textu!

¹¹⁰ Srov. Tři studie, str. 47, pozn. č. 283 a str. 129—130. Nem-li nutné předpokládat vznik listiny u vydavatele, pak ovšem nemůže být užiti některých formulací ze Zdikovy listiny (CDB I, č. 116) podezřelé. Ostatní námitky nejsou rovněž průkazné. Pozastavuje-li se Hrubý nad tím, že v odstavci o Olšanech se mluví o *eadem ecclesia*, ač prý předtím nebyla řeč o kostele, pak stačí citovat: „villam... contulimus, nomine Olsane, deo et sancto Wenczelao in manus... episcopi Detlebi, et quicquid ibidem terre fuit ad aliquod castrum pertinens, omnia eidem ecclesie contulimus“ (kurs. od. Z. Fialy). Výrazem deo et sancto Wenczelao, který Hrubý zbytečně považuje za nejasný a nediplomatický (srov. např. CDB I, str. 60, ř. 1—3 — dal... zemu bogu i suiatemu Scepanu) je podle tehdejšího způsobu zcela jasné označeno biskupství olomoucké (jako v citov. příkladě obdobné kapitula litoměřická), resp. chceme-li být doslovní, tedy Bůh a patron přísl. kostela; nemůže být však pochyb, že označení bylo pro současníky naprosto jasné. Důvod jeho užívání byl v tom, aby donátoři, kteří darovali nějaké zboží církvi, byli takovým osobním darem „osobním“ držitelům kostela více zavázáni než nějaké abstraktní právní instituci. — Slovo contulimus, jehož dvojí položení považuje Hrubý za zbytečné, se týká po každé jiné donace, jak je z hořejšího citátu patrné. — Ostatní pochybnosti Hrubého o jsou nadbytečné. Je třeba si uvědomit, že Fridrichova listina je dosti primitivní noticie, která postupně vypočítává jednotlivé obdarování a právní počiny za delší dobu a veškeré pochyby o její pravosti resp. neporušenosti odpadnou.

¹¹¹ V obou aktech se o tom pravi: privilegio confirmavit a navic sigilloque suo privilegium insignivit (v č. 294) — z toho není ovšem vůbec jasné, jak si ona „privilegia“ máme představit. Vzato „přísně kriticky“ není tu ani jednoznačný důkaz, že šlo o skutečné listiny, i když se vezme v úvahu možnost z p. č. 109. Srov. dále i pozn. č. 124.

¹¹² Bylo by třeba vzít v úvahu i autentiku Jindřicha Zdika (viz M. Flodr, „Neznámá“ autentika Jindřicha Zdika, Čas. spol. přátel starozit., LXII, 1954, str. 226—229); je ovšem otázka, zda ona autentika opravdu pocházela z doby Zdikovy. Vzhledem ke všem okolnostem, které Flodr uvádí, byl bych mnohem skeptičtější nežli on.

¹¹³ Ani listina Konráda III. na Podivín atd., protože mlčí právě o těch zásadních věcech, pro které byly vydány zmíněné listiny pro Prahu. O vyšším stupni využití listiny u Prahy nemůže být vážnějšího sporu — ovšem jen v zásadě a v uvedených dvou případech; jinak srov. dále v textu. — Protože vychází stále z hlediska užívání listin, nesrovnávám s pražskými listinami ani papežská privilegia ochranná, jejichž praktická i právní cena byla mnohem nižší.

¹¹⁴ Praha nemá (nehledí-li se ke sporu Jaromírově) téměř nic, protože CDB I, č. 143 a 146, nejsou určeny jen Praze, srov. pozn. č. 92.

¹¹⁵ Pro Prahu není dochována žádná.

¹¹⁶ CDB I, č. 382; srov. Hrubý, Tři studie, str. 73, pozn. 3, a str. 74, pozn. 7. Založení spadá podle Kosmy do r. 1046.

¹¹⁷ Friedrich (CDB I, str. 358—359) klade ji do 12. stol. podle imunity ne tedy, jak se domnívá Hrubý, (l. c. str. 73, pozn. 3) podle zmínky o „Isgorelik“, protože Friedrich (CDB I, str. 360, pozn. 29) projev il citováním článku Knotheova naopak pochybnosti, zda se tento „Isgorelik“ může ztotožnit s lužickým Zhořelcem; Hrubý (Tři studie, str. 73 až 79) souhlasí s tím, že listina v dnešní podobě nemůže být starší r. 1131, předpokládá pak nějakou listinu Vratislava II. a vznik falsa klade až na rozhraní 13. a 14. stol. Důvody Fridrichovy nemohou však platit, protože imunita takového rozsahu se ve 12. stol. u nás nevyskytuje (viz CDB I, str. 362, ř. 3—7). Rovněž systematický soupis důchodů a držav na Moravě sotva může být původní. — Určitějšímu úsudku zabraňuje izolované dochování falsa, souhlasil bych však s Friedrichem, že falsátor užil při jeho skládání „starých pamětí“, tj. aktů, a to až ve 13. stol. Zato domněnku Hrubého o listině Vratislavově (a jeho pokus o rekonstrukci „původní“ listiny staroboleslavské) mám za naprosto mylný. Srov. dále v souhrnu výsledků příspěvku.

¹¹⁸ CDB I, č. 55 a 383; literatura v úv. pozn. u č. 55 a u Hrubého, Tři studie, str. 105, pozn. 153 a 159. O založení srov. V. Novotný, ČD I, 2, str. 105—106.

¹¹⁹ To jsou námitky Hrubého, Tři studie, str. 105—106, přibližně totéž platí o námitkách A. L. Krejčíka, ČČH VIII, 1902, str. 158—166. — U Hrubého i jinde se píše o „výsadě

exemptní“; neužívám vědomě tohoto termínu, který se vztahuje na přesně definovanou instituci kanonického práva a pro rozlišení — ve shodě s podstatou věci — mluvíím o imunitě.

¹²⁰ Tři studie, str. 106, pozn. 162 a u ní důležité upozornění vydavatele — J. Šebánka.

¹²¹ Jak tomu mělo být např. u Staré Boleslavi. Stačí srovnat příslušná místa s obou kusů: Litoměřice: *familiam hanc and eandem predictam ecclesiam . . . tali tenore est largitus, ut ab omnibus terrenis negotiis libera existeret, nisi tantum preposito et fratribus eiusdem ecclesie cuncta faceret necessaria* (CDB I, str. 54, ř. 30–36); Stará Boleslav: . . . *ut quotquot homines ad predictam ecclesiam in Boemia sive in Moravia pertinent, nulli quicquam debeant in tributo, decimatione, in urbium vel pontium munitione seu caeteris servitiis, nisi tantum monasterio et preposito, a quo regitur, teneantur* (CDB I, str. 362, ř. 4–7). Kurs. od F.

¹²² CDB I, č. 384. Hrubý, Tři studie, str. 163, pozn. 431 — po r. 1178.

¹²³ CDB I, č. 387; Hrubý, Tři studie, str. 151–160. — Řešit podrobně otázku vyšehradské fundanční listiny je pro náš účel nadbytečné. U jasných fals nejde totiž o užívání nebo „využívání“ listin v tom smyslu, jemuž je příspěvek věnován. Jinak srov. ještě dále v textu.

¹²⁴ CDB I, č. 100. Hrubý, Tři studie, str. 22–24, sice považuje Nemojovu závěť za listinu, ale přece jen s určitými rozpaky (str. 23). Dává-li konečně důraz na její „právní platnost“, kterou prý nemohl mít akt, pak je třeba k tomu připomenout, že závěť zachovala jména svědků Nemojova prohlášení, že právě proto byla akta psána (ne ovšem všechna, mohlo jít i o nejprostší zápisy bez svědků, srv. Ostrov!) a že feudální právní forum, které zápis posuzovalo (CDB I, č. 288), kladlo důraz asi právě na tuto stránku věci. Označuje-li listina Soběslava II. Nemojovu závěť jako „privilegium“, svědčí to o neujasnění a kolísavé soudobé terminologii. Srov. výše pozn. 111.

¹²⁵ CDB I, č. 111.

¹²⁶ CDB I, str. 112, ř. 1–23.

¹²⁷ Tři studie, str. 160–163.

¹²⁸ CDB I, č. 136. — Exemci je sice možné téměř s jistotou přijmout, ale v listině výslovně uvedena není.

¹²⁹ Srov. výše případ kláštera sv. Jiří na Hradě pražském, který dostal kuriální ochranné privilegium intervencí Jindřicha Zdika.

¹³⁰ CDB I, č. 287. Hrubý bere tuto listinu za výchozí pro padělek listin fundančních i listiny „Soběslava I.“. Předpokládá k tomu však ještě existenci nějaké „původní“ listiny zakládací od knížete Vratislava II.

¹³¹ CDB I, č. 288.

¹³² CDB I, č. 317.

¹³³ CDB I, č. 359.

¹³⁴ CDB I, č. 406. Ve srovnání s ostatními listinami o věci je to jasně falsum.

¹³⁵ CDB I, č. 393. Hlavní důvod, který proti pravosti uvádí Friedrich (CDB I, str. 405, ř. 18–21), že totiž je v ní zmínka o censu 12 hřiven, který je doložen až kuriálním privilegiem z r. 1144, není však rozhodující. Privilegium je totiž vydáno pro kostel již dříve komendovaný a eximovaný, který tedy téměř jistě platil již před vydáním privilegia příslušný a obvyklý „uznávací“ census kurii (srov. k tomu zvláště V. Novotný, ČD I, 3, str. 415–424, zvl. str. 419), i když není písemně doložen. Více tu platí důvody Hrubého (Tři studie, str. 163 až 164), jejichž závažnost vyniká zvláště ve srovnání s ostatními vyšehradskými falsy.

¹³⁶ Šebánek (SAP VI/1, 1956, str. 142) má pochybnosti hlavně o Marcantově prohlášení; vzhledem k celkovému rázu listiny, který je hodně popisný a zaznamenávající, by snad bylo možné přijmout i ono darování, zvláště když se s předcházejícími údaji listiny shoduje.

¹³⁷ Je jistě nápadné, že u Kladrub, které mají rovněž početnější skupinu fals, zjišťuje S. Dušková (Listiny kladrubské, SPFFBU II, 1953, 2–4, str. 285–303) poměrně málo vyvinuté diplomatické prostředí. To by souhlasilo s tím, co bylo právě řečeno.

¹³⁸ Otázka vyšehradských „zakládacích“ listin je ještě spojena s otázkou nejstarší panovnícké pečeti české a potřebovala by řádnou samostatnou kritickou studii.

¹³⁹ Viz Šebánek, SAP VI/1, 1956, str. 168 n., pozn. 6.

¹⁴⁰ CDB I, č. 124; Šebánek, SAP VI/1, 1956, str. 140, se domnívá, že listina je mladší.

¹⁴¹ Autentiky pro kostel v Bohnicích (CDB I, č. 182), pro někdejší kostel sv. Ondřeje na dnešním Starém městě pražském (tamtéž, č. 228), pro kostel v Řečanech n. Lab. (tamtéž, č. 229) a pro sv. Jakuba u pozd. Kutné Hory (tamtéž, č. 230). — Srov. také M. Pavlíková, O oltářních autentikách biskupa Daniela I., Věstník Král. čes. spol. nauk, tř. filos.-hist.-filol., 1951, č. II, str. 1–21, a výše u Olomouce o autentice Zdikově.

¹⁴² Srov. Ostrov a téměř jistě také Břevnov.

¹⁴³ Srov. Sborník historický I, 1953, str. 31–34.

¹⁴⁴ 2 pro Hradčistě u Olomouce a 2 pro Kladruby. Srov. výše.

¹⁴⁵ Viz dále v textu.

¹⁴⁶ CDB I, č. 157 a 251.

¹⁴⁷ Srov. Sborník historický I, 1953, str. 37—40.

¹⁴⁸ Tamtéž, str. 37—38.

¹⁴⁹ H r u b ý, Tři studie, str. 38, to vysvětluje „politickou nejistotou doby, kdy se čeští knížata neradi zavazovali pečeti ve svých vlastních věcech“, ale to ovšem naprosto k vysetření nestačí, nehledíc ani k tomu, že pro dobu vlády Břetislava II. a Soběslava II. to vůbec nepřichází v úvahu, protože právě tyto vlády byly v 11.—12. stol. jedny z nejkřivějších (přirozené v tehdejších podmínkách).

¹⁵⁰ I to je podle mého soudu důležité pro poznání, že církevní původství je na začátku.

¹⁵¹ Je zajímavé, že kromě ohlasů ochranných privilegií v listině sedlecké nejsou ve Zdikových listinách žádné vlivy dalších četných písemností kuriálních, které byly Zdikovi určeny. — Mluvím-li o „Zdikových“ listinách, myslím tím ovšem Zdikovo původství oněch kusů, nikoliv Zdika jako diktátora.

¹⁵² CDB I, č. 157. Listinu sedleckou pro její objektivní formu (bez vydavatele) je těžko počítat mezi knížecí listiny; že byla opatřena knížecí pečeti, není rozhodující.

¹⁵³ CDB I, č. 402 a 404. Srov. H r u b ý, Tři studie, str. 121—127, kde předpokládá původní listinu kníž. Fridricha. Obecně k pohnutkám falsátorské činnosti a postupu přitom srov. i mou stať ve Sborníku histor. I, 1953, str. 36.

K výsledkům studie Jiřího P r a ž á k a, Nejstarší listina pražského kostela, SAP X/1, 1960, str. 215—228, nemohu už v jednotlivostech přihlédnout, protože jsem ji dostal do rukou teprve po vysazení mého příspěvku. Mé závěry se Pražákovými výsledky zásadně nijak nemění. Domnívá-li se však Pražák, že listina Zbudkova je „významným spojovacím článkem ve vývoji české listiny mezi dobou Vratislavovou a obdobím vlády Soběslava I. a Vladislava II.“, pak jde o jisté nedorozumění. Existence Zbudkovy listiny nemění totiž nic na faktu, že zůstává nevyplněna mezera několika desetiletí ve vývoji české listiny p a n o v n í c k é. K tomu je třeba znovu opakovat, že neznáme jedinou pravou listinu Soběslava I. (tím se Pražákova mez dále posunuje) a že neexistuje jediné originální dochování listin Vratislavových, přičemž ty, které jsou považovány za „pravé“, se dochovaly zcela vyjimečným způsobem (srv. u kláštera Hradčité!) v pozdních opisech a v š e c h n y z d á n l í v é „originály“ jsou falsa. K Pražákovým závěrům se ještě jinde vrátím.

К ВОПРОСУ О РОЛИ НАШИХ ГРАМОТ ДО КОНЦА XII СТОЛЕТИЯ

Общеизвестно, что у нас в более ранний период феодализма церковные учреждения сами составляли грамоты, которые им (формально) выдавали светские власти. И хотя уже перед концом XII века в Чехии можно наткнуться на грамоты, действительно составленные светским лицом, выдавшим их (государем), ясно что и в этих случаях всегда дело идет о грамотах, инициатива к изготовлению которых исходила от церковного представителя-просителя, т. е. выдача документа была исключительно в его интересах. К выдаче грамот, выдававшихся за границей, давал импульс также он, хотя эти документы (исходившие от пап и императоров) с точки зрения дипломатики, естественно, были творением канцелярий лиц, выдавших их.

Составляя грамоты, церковные учреждения производили также собственные частные записи, не имевшие обязательной юридической силы, — акты, а некоторые из них подерживали взаимную письменную связь. Путем изучения всего материала, являющегося предметом рассмотрения дипломатики, большая часть которого сохранилась в архивах церковных получателей-инициаторов грамот, можно довольно точно установить степень их заинтересованности в получении грамоты (или в письменном свидетельстве юридических актов вообще). Резюмируемая статья обращает внимание не на то, в какой мере эта заинтересованность могла быть реализована в среде, находившейся под властью светских феодалов, а лишь на сферу церковных феодалов, для которых письменное доказательство было само собою разумеющейся вещью. Именно результаты этого исследования показывают, в свою очередь, какова была возможность этой реализации. При этом не обращается внимания на единственного в этот период у нас светского получателя грамот — чешского короля.

Церковные учреждения обследуются в зависимости от количества сохранившегося материала, являющегося предметом рассмотрения со

стороны дипломатики, в следующем порядке: монастыри церковных орденов (в зависимости от года основания ордена), кафедральные храмы, капитульные храмы, остальные храмы. Результаты исследования материала в каждом учреждении, в котором о нем упоминается, с точки зрения дипломатики, весьма интересны и, может быть, важны для исторической оценки более широкой, чем той, которая производится дипломатикой. Они несут известные черты, которые у нас до сих пор никогда не были ясно отмечены.

В бенедиктинских монастырях, у нас самых древних (св. Юрия (Иржи) в Пражском граде с 973 г.?) и самых многочисленных, не сохранилось почти никаких подлинных грамот, но зато факт существования некоторых из них в прошлом доказывается прямо содержанием актов, в других монастырях необходимо предполагать наличие таких письменных материалов (Бржевнов, Райград, Кладрубы, Литомысль) или, по крайней мере, это возможно.

В менее древних цистерцианских монастырях (приблизительно, с 1140 года) в общем также очень мало грамот. Однако есть и бросающиеся в глаза исключения — цистерцианский монастырь в Пласах (основан в 1144—1145 гг.), где находится большой материал, интересный с точки зрения дипломатики; из него видно, что здесь более старые бенедиктинские акты, касавшиеся случаев более мелких дарений и перемен владельцев, были до известной степени заменены грамотами „домашнего происхождения“. В тех монастырях премонстрантов, которые были основаны в самом конце XII века, можно отметить более частое применение грамот (Тепла, Лоука у Зноймо); в общем же и эти монастыри бедны грамотами. Лишь премонстранты вели более оживленную частную корреспонденцию.

Письменные доказательства показывают, что, собственно говоря, только в монастырях иоаннитов грамоты находили применение чаще и в более разнообразных случаях; у иоаннитов, начиная с момента основания пражского госпиталя (перед 1169 г.) сохранились (или же о них упоминается в других письменных памятниках) все грамоты, полученные от чешских королей; кроме этого, иоанниты первыми у нас стали добиваться признания силы грамот пап в спорах о дарении земли и подобных им; эти споры до сих пор разрешались на основании старого феодального обычного права, от есть главным образом путем публичных устных провозглашений; и если после этого выдавалась грамота, то на была лишь второстепенным, вспомогательным средством.

Сравнительно мало сохранилось материала для дипломатики в Пражской епархии, но интерес ее к применению грамот в двух случаях был в принципиальном отношении выше интереса всех церковных учреждений. Речь идет о попытке ликвидировать Оломоуцкую епархию путем применения грамоты Индржиха IV от 29. IV. 1086 о соединении обеих епархий (и подтверждения этой ликвидации грамотой папы Климента III) и о привилегии Фридриха I, изданной в начале марта 1187 г., предоставлявшей епархии самостоятельность и присваивавшей епископу титул имперского князя. Остальной материал, однако, стоит с точки зрения дипломатики гораздо ниже, чем материал Оломоуцкой епархии, где находятся наиболее древние вообще грамоты „домашнего происхождения“ из всех сохранившихся в оригиналах (канонические грамоты Индржиха Здика), частная корреспонденция Здика, а также акты (вероятно и autentika, подтверждающие подлинность останков святого, хранящихся в алтаре храма). Следовательно, есть доказательства, что Оломоуцкая епархия располагает всеми известными типами материала, относящегося к исследуемому периоду и представляющего интерес с точки зрения дипломатики.

Результаты обследования материалов, хранящихся в капитульных храмах, подобны результатам обследования бенедиктинских монастырей. Их так называемые учредительные грамоты — все подложны; но в этих храмах или сохранились акты (Литомержице), или же определенно можно предполагать об их существовании (Стара Болеслав, Вышеград). Несомненно важно, что в данном случае, при сравнении с бенедиктинскими монастырями, наблюдается соответствие развития во времени, так как упомянутые главные капитульные храмы были основаны уже в XI столетии.

В остальных храмах сохранились исключительно autentika, относящиеся лишь к краткому периоду управления пражского епископа Даниила I (1158—1165), который, несомненно, и является подлинным инициатором из изготовления.

В заключение можно сказать, что повсеместные и упорные старания наших церковных учреждений добиться, чтобы при применении грамот признавалась их полноправность, которую признавала сама церковь при их использовании, и стремление добиться их применения во всех случаях, нужно на основании произведенного исследования отнести к самому концу XII столетия (например, иоанниты), то есть ко времени, которое непосредственно предшествовало моменту, когда произошел взрыв — разгорелся великий принципиальный спор между светскими и церковными феодалами о положении церкви у нас в будущем.

В вопросе фальсификаций сама собою напрашивается в качестве рабочей гипотезы мысль, что частые попытки подделки грамот, относящиеся также к концу XII века, были, вероятно, вызваны именно указанным стремлением церкви.

ZUR FRAGE DER FUNKTION UNSERER URKUNDE BIS ZUM ENDE DES 12. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Wie allgemein bekannt, waren in der älteren Periode des Feudalismus in den böhmischen Ländern die kirchlichen Institutionen selbst die Ausfertiger der Urkunden, die die heimischen Obrigkeiten für sie (formell) herausgaben. Wenn auch schon vor dem Ende des 12. Jahrhunderts in Böhmen Urkunden anzutreffen sind, die tatsächlich vom weltlichem Herausgeber (Herrscher) ausgestellt wurden, ist es klar, daß es sich auch hier stets um Urkunden handelte, zu deren Ausfertigung der kirchliche Empfänger die Veranlassung gegeben hatte, da sie nur ihm zum Vorteil gereichten. Die Herausgabe von Urkunden ausländischer Oberherren erfolgte gleichfalls auf Veranlassung des kirchlichen Empfängers, wenn auch diese Urkunden (päpstliche und kaiserliche) natürlicherweise das diplomatische Werk der Kanzleien der Herausgeber waren. Neben der Urkunden legten die kirchlichen Institutionen eigene, private Protokolle ohne rechtliche Beweiskraft — Akten — an, und zumindest einige von ihnen unterhielten einen gegenseitigen schriftlichen Verkehr durch Schreiben. Durch Untersuchung des gesamten diplomatischen Materials, das zum weitaus überwiegenden Teil in den Archiven der kirchlichen Empfänger — der Urheber — erhalten geblieben ist, ergibt sich die Möglichkeit, mit ziemlicher Sicherheit den Grad ihres „Interesses“ an der Urkunde (bezw. dem schriftlichen Zeugnis rechtlicher Verfügungen überhaupt) zu bestimmen. In der vorliegenden Arbeit wird nicht berücksichtigt, in welchem Ausmaß dieses Interesse in dem von weltlichen Feudalen beherrschten Milieu verwirklicht werden konnte, sondern nur der Bereich der kirchlichen Feudalen, für die das schriftliche Zeugnis selbstverständlich war. Gerade die Ergebnisse dieser Untersuchung zeigen umgekehrt, wie weit die Möglichkeit der Verwirklichung ging. Unberücksichtigt bleibt der einzige weltliche Empfänger von Urkunden in dieser Zeit in unserem Lande, der böhmische Herrscher.

Die kirchlichen Faktoren und Institutionen werden nach der Menge des erhalten gebliebenen diplomatischen Materials in nachstehender Reihenfolge untersucht: Klöster kirchlicher Orden (die Orden chronologisch), bischöfliche Kirchen, Kapitularkirchen, andere Kirchen. Die Ergebnisse der Prüfung des diplomatischen Materials einer jeden Institution, bei der es belegt ist, sind sehr interessant und vielleicht auch wichtig für eine breitere historische Bewertung als nur auf dem Gebiet der Diplomatik. Sie weisen bestimmte Merkmale auf, die bisher bei uns nie hervorgehoben wurden.

In den Benediktinerklöstern, die in Böhmen am ältesten (von 973? St. Georg auf der Prager Burg) und zahlreichsten sind, gibt es fast keine erhalten gebliebenen echten Urkunden, jedoch sind diese bei einigen von ihnen unmittelbar durch Akten belegt, bei anderen ist es notwendig, solche Akten anzunehmen (Břevnov, Rajhrad, Kladruba, Litomyšl) oder zumindest mit dieser Möglichkeit zu rechnen.

Jüngere Klöster, Zisterzienser und Prämonstratenser (ungefähr von 1140) als Ganzes haben gleichfalls sehr wenig Urkunden. Auffällig ist jedoch hier der Ausnahmefall eines Zisterzienserklosters — in Plasy (gegr. 1144—1145) — das über ein reichhaltiges diplomatisches Material verfügt, aus dem ersichtlich ist, daß dort die älteren benediktinischen Akten nach Möglichkeit bei kleinen Schenkungen und Besitzwechseln durch heimische Urkunden ersetzt wurden. Bei den Prämonstratensern ist eine regelmäßigere Verwendung von Urkunden erst bei den Gründungen zu Ende des 12. Jahrhunderts zu verzeichnen (Teplá, Louka bei Znojmo), ansonsten sind auch diese Klöster sehr arm an Urkunden. Lediglich bei den Prämonstratensern ist auch eine häufigere Privatkorrespondenz bekannt.

Eine regelmäßigere und konsequente Verwendung von Urkunden ist eigentlich nur bei den Johannitern belegt, bei denen seit der Gründung des Prager Spitals (vor 1169) eine abgeschlossene Reihe von Urkunden böhmischer Herrscher erhalten geblieben (oder belegt) ist, und die außerdem als erste in Böhmen bemüht waren, mit päpstlichen Urkunden sich in heimischen Zwisten um Bodenschenkungen usw. durchzusetzen, deren Regelung bis dahin nach den alten feudalen Rechtsgewohnheiten vorgenommen worden war, also vor allem durch öffentliche

mündliche Erklärungen, denen gegenüber eine eventuell herausgegebene Urkunde nur ein sekundäres Hilfsmittel darstellte.

Das Prager Bistum verfügt über verhältnismäßig wenig diplomatisches Material, jedoch in qualitativer Hinsicht stand sein Interesse an der Verwendung einer Urkunde am höchsten unter allen kirchlichen Institutionen. Dies betrifft den Versuch der Liquidierung des Olmützer Bistums durch die Urkunde Heinrichs IV. vom 29. 4. 1086 zwecks Vereinigung der Diözesen von Prag und Olmütz (und ihre Bestätigung durch eine Urkunde des Papstes Klemens III.) und ferner das Privilegium Friedrichs I. aus dem Beginn des März 1187 betreffs Gewährung der Selbständigkeit und Erhöhung des Bistums zu einem Reichsfürstentum. Der Durchschnitt des anderen diplomatischen Materials steht jedoch weit hinter jenem des Olmützer Bistums zurück, das die ältesten im Original erhalten gebliebenen Urkunden heimischen Ursprungs überhaupt besitzt (die kanonischen Urkunden Jindřich Zdiks), ferne Zdiks Privatkorrespondenz und außerdem auch Akten (vielleicht sogar Authentika). Dieses Bistum verfügt also über Belege aller bekannten Typen diplomatischen Materials aus dem untersuchten Zeitabschnitt.

Hinsichtlich der Kapitularkirchen sind die Ergebnisse ähnlich wie bei den Benediktinerklöstern. Ihre sogenannten Gründungsurkunde sind durchweg Falsa, jedoch sind bei ihnen entweder unmittelbar Akten erhalten geblieben (Litoměřice), oder ihre Existenz kann mit Sicherheit angenommen werden (Stará Boleslav, Vyšehrad). Es ist sicherlich von Wichtigkeit, daß bei Vergleich mit den Benediktinern auch hier eine Übereinstimmung mit der zeitlichen Entwicklung besteht, denn die erwähnten Hauptkapitularkirchen wurden bereits im 11. Jahrhundert errichtet.

Bei den anderen Kirchen sind ausschließlich Authentika erhalten geblieben, und dies nur aus dem kurzen Zeitabschnitt der Amtstätigkeit des Prager Bischofs Daniel I., der auch ohne Zweifel ihr eigentlicher Urheber war (1158—1165).

Abschließend kann gesagt werden, daß die allgemeinen und zähen Bemühungen der kirchlichen Institutionen in den böhmischen Ländern um vollrechtliche Verwendung der Urkunden in dem Sinne, in dem sie die Kirche geltend machte und ihre Verwendung allgemein durchsetzen wollte, nach der durchgeführten Untersuchung in das Ende des 12. Jahrhunderts fallen (z. B. Johanniter), also in eine Zeit, die unmittelbar dem Ausbruch des großen grundsätzlichen Zwistes zwischen weltlichen und kirchlichen Feudalen um die künftige Stellung der Kirche in der böhmischen Ländern vorausging.

Als Arbeitshypothese für die Frage der Falsa ergibt sich die Annahme, daß die häufigeren Versuche der Fälschung von Urkunden, die ebenfalls in das Ende des 12. Jahrhunderts fallen, wahrscheinlich eben durch diese Bemühungen hervorgerufen wurden.

Ústav, datum založení	Listiny zahraničních vydavatelů	Listiny domácích vydavatelů	Akty a aktové záznamy (samost. dochov.)	Falsa diplomaticky nesporná	Falsa diplomaticky sporná	Listy zahraničních i domácích vydavatelů	Poznámky
Biskupství pražské, 973	65, 71, 75, 86, 87, 143, 146, 316	251, 280, 335		371, 389		117, 189, 195, 197	
Kl. Sv. Jiří, Praha-Hrad cca 973, ben.	142, 167			371			
Kl. Břevnov 993, ben.	38		(Nutné předpokládat)	375, 376, 378, 379, 410			
Kl. Ostrov, 1000, ben.			40, 46, 52, 56, 83, 91, 97, 98, 102, 154, 179	380			
Kl. Sázava, 1032–1034, ben. (slov.)					48 (omyl)		srov. Sázava v textu
Stará Boleslav, kapitula, 1046			(Možné předpokládat)	382			
Kl. Rajhrad, kol. 1050, ben.			(Nutné předpokládat)		247		srov. v textu Rajhrad
Litoměřice, kapitula 1057			55 = A, B (B = II. 169)	C = 383			
Biskupství olomoucké asi 1063	73, 75, 114, 123, 125, 127, 128, 130, 138, 140, 141, 145, 146, 159	115, 116, 157, 158, 163, 270, 292 + autentika ČSPS 1954, str. 226–229	289?, 294?		289?, 294?	133, 164, 194	O 284 a 294 srov. v textu Olomouc
Vyšehrad, kapitula asi 1070	136, 359	287, 288, 308, 317	100	384, 387, 393, 406	111		uv. v textu Vyšehrad

Ústav, datum založení	Listiny zahraničních vydavatelů	Listiny domácích vydavatelů	Akty a záznamy aktové povahy	Falsa diplomaticky nesporná	Falsa diplomaticky sporná	Listy zahraničních i domácích vydavatelů	Poznámky
Kl. Hradiště u Olomouce, 1077 ben, od 1149—1151, prem.	Prem.: 201	Ben.: 79? 80? Prem.: 208, 353, 354	Ben.: 110, a ČMM, L, str. 159, pozn. 3				O 79 a 80 srov. v textu (častěji)
Kl. Opatovice, asi 1086—1087, ben.			364, (možné předpokládat starší)	386			
Kl. Třebíč, asi 1101—1115, ben.			(Možné předpokládat)	Tzv. zakládací list., <i>Hrubý</i> , Tři studie 149—151. Otisk, Bret-holz, Kosmas, str. 257—261			
Kl. Kladruhy 1115, ben.		279, 363	268, další akt viz: SAP VIII/1 str. 130—151, (možné předpokládat další)	390, 403, 405, 409			
Kl. Strahov, 1140, prem.		156				187, 191, 196, 198, 252, 256	
Unětice, kap.? kostel, asi 1125—1140		124?			124?		Viz pozn. č. 140
Kl. Sedlec, 1142—1143, cister.		155					

Ústav, datum založení	Listiny zahraničních vydavatelů	Listiny domácích vydavatelů	Akty a záznamy aktové povahy	Falsa diplomaticky nesporná	Falsa diplomaticky sporná	Listy zahraničních i domácích vydavatelů	Poznámky
Kl. Plasy, 1144—1145, cister.		278, 296, 300, 301, 304, 307, 322, 325, 336, 342, 343, 344, 348		396			
Kl. Doksany, 1144—1145, prem.		285					
Kl. Želiv, 1144 — bened., 1149 — prem.						prem.: 188, 192, 254, 255; 165, 166	
Kl. Litomyšl, asi 1150, prem.	(Deperd. pap. ochran. privil.?)		(Možné před- pokládat před 1150)	399			
Mělník, kapit. před 1150?			SAP VI/1, 1956, str. 168n. pozn. 6 — akt.				Není zcela jisté, že jde o Mělník
Bohnice, kostel, přip. 1158		182					autentika Daniela I.
Sv. Ondřej na Star. městě pražském, kostel, přip. 1165		228					autentika Daniela I.
Řečany n. Lab., kostel, přip. 1165		229					autentika Daniela I.

Ústav, datum založení	Listiny zahraničních vydavatelů	Listiny domácích vydavatelů	Akty a záznamy aktové povahy	Falsa diplomaticky nesporná	Falsa diplomaticky sporná	Listy zahraničních i domácích vydavatelů	Poznámky
Sv. Jakub u pozd. Kutné Hory, kostel, příp. 1165		230					autentika Daniela I.
Kl. Praha-konec mostu, před 1169, johan.	298 (přípom. i deperd. Soběsl. II.) 319, 332, 333	245, 246, 310, 312, 313, 318, 320, 323, 349		402, 404			
Kl. Manětín před 1182, johan.	298 (listiny c sporu o Manět. viz u kl. Praha-konec mostu)						
Kl. Dolní Kounice, 1183, prem.				400			
Kl. Milevsko, 1184—1185, prem.		303?					viz v textu Milevsko
Kl. Maštov (Osek), před 1192, cister.		355					
Kl. Louka, 1190, prem.	352	326		411			
Kl. Teplá, 1193, prem.	360, 361, 362	357, 358					

Vysvětlení k tabulce: Čísla v rubrikách jsou pořad. čísla písemností v CDB I. — U kusů tam nezařazených je uveden přísl. otisk jinde (zmínka).

1. V rubrice listiny zahrani. vydavatelů jsou pro přehlednost zařazeny všechny kusy kuriální, i když mají charakter listů. — Listiny zvl. důležité jsou tištěny kursivou.

2. Z listů domácích vydavatelů jsou tištěny kursivou ty, jejichž vydavatelem je panovník, tučně pak ty, které byly vydány příjemcem samým v jeho „domácích“ potřebách.

3. V rubrice listů jsou tištěny kursivou listy domácích vydavatelů.

4. Kde je zapotřebí bližšího vysvětlení, je odkaz v rubrice poznámek.

5. Benediktinské kláštery v Postoloprtech (1119—1122), Vilémově (před 1131), Podlažicích (asi 1160) a Těplicích (1160—1167) nemají dochovány žádné písemnosti diplomatické povahy; totéž platí o premonstrátských kláštorech ve Svatém Poli (1149) a Louňovicích (asi 1150), cisterciáckých kláštorech v Nepomuku (1144—1145) a Mnichově Hradišti (před 1184) a křižovnicích Na Zderaze v Praze (před 1188). Rovněž u kapituly v Sadské (zal. asi 1118) není ze zkoumaného období doložen žádný diplomatický materiál.